

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Csernicskó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)

Kész Barnabás – Kész Margit

A Kárpát-medence egy nagy földrajzi régió,³¹³ melyet kisebb régiókra, nagy- és kistájakra oszthatunk fel. A földrajzi régiótól meg kell különböztetni a néprajzi régiót, amely egy-egy viselethez, népcsoporthoz (például *matyó*) vagy egy-egy foglalkozáshoz (például *Bugacpuszta*) tartozik. A régióhoz hasonlóan nincs egységes értelmezése a *táj*, *tájegység* fogalmának sem. Ugyanis lehet azt nyelvjárás, földrajzi és néprajzi alapon meghatározni (például a *Palócföld*), de lehet néhány jellegzetes település (például az alföldi *Háromváros*), természeti, néprajzi, történelmi adottságok (például *Őrség*) alapján beszélni egy *tájegységről*.

Nemcsak a Kárpát-medencét, hanem a benne lakó magyarságot és más népeket is feloszthatjuk néprajzilag kisebb etnikai csoportokra. A magyarság népi műveltsége alapjaiban, szerkezetében egységes. A nyelvjárások sem választják el úgy az egyes csoportokat, hogy azok ne értenék meg egymást. Ennek ellenére számon tartunk olyan kisebb-nagyobb *csoportokat*, *tájakat*, más etnikum által körbevett *szigeteket*, amelyek némileg különböznek szomszédaiktól. E megkülönböztető elemek idővel változnak, mint ahogyan a népi kultúra egésze is változik, megújul.

Egy adott *néprajzi csoport* meghatározása nem mindig egyszerű dolog. Ez egyrészt úgy történhet, hogy a csoport tagjai önmaguk jelölik meg saját megkülönböztető jegyeiket. Másrészt a környező falvak lakosai mondanak a szomszédaikról információkat néprajzi hovatartozásukat illetően.

Ilyen *etnikai csoportok* például a székelyek, a kunok, a hajdúk, a matyók, a palócok. A magyar *etnikai csoportokon* kívül vannak *nemzetiségi etnikai csoportok* is, például a németek (szászok, svábok, cipszerek), a délszlávok (szerb, horvát, bosnyák stb.).

Az *etnikai csoportoktól* megkülönböztetjük a *táji csoportokat*, például a *sárközi*, a *csallóközi*, az *őrségi*, a *beregi* térség népcsoportjait. A *néprajzi tájak* esetében a földrajzi tényező szabja meg a határt. Összetartozhat például egy folyóvölgy, egy tóvidék, egy hegyekkel körbezárt térség, egy lápvidék vagy egy szőlőtermesztő terület.

³¹³ A régió olyan nagy terület, térség, összefüggő földrajzi egység, amelynek nincsenek pontosan kijelölt határai, és kisebb tájegységeket, falvak, városok csoportjait egyesíti magában.

A nyelv- (etnográfiai) sziget az egymással határos egynyelvű települések összefoglaló neve, amelyet a többségi nemzet nyelvét beszélők vesznek körül. Ilyenek például a románokkal körülvev moldvai csángók.

A Kárpát-medencének azt a részét, ahol a magyar anyanyelvű lakosság él, általában négy nagy néprajzi tájegységre szokták felosztani, amelyek aztán kisebb tájakra, csoportokra, szigetekre tagolódnak:

1. *Dunántúl* – a Duna és a Dráva által határolt négyszögletű terület, amelyen belül külön kiemelhető az északnyugati *Kisalföld* tájegység. Ne feledjük, hogy Magyarország északi, nyugati és déli határain kívül is élnek magyar csoportok.

2. *Felföld* – megegyezik a történelmi *Felvidékkel*: dombvidék északon, mely átnyúlik Szlovákiába.

3. *Alföld* – a Kárpát-medence középső, sík területe, mely délen a *Bácskában* folytatódik.

4. *Erdély* – teljes egészében Romániához tartozik, az itt élő magyar etnikai csoportok átnyúlnak a Keleti-Kárpátok gerincén is.

Mivel Magyarország államhatárai 1920 óta nem esnek egybe a néprajzi és nyelvi határokkal, mi némileg módosítottunk e klasszikus felosztáson, külön pontban emelve ki *Kárpátalját*, *Délvidéket* és *Burgenlandot*. Így kívánunk megkülönböztetett figyelmet fordítani az anyaországtól elszakított, újszerű közösségekbe kényszerített nemzetrészekre.

4.2.1. ábra. A Kárpát-medence magyar tájnevei és a nevesebb néprajzi csoportok

4.2.1. Alföld (Nagyalföld)

Az *Alföld (Nagyalföld, Magyar Alföld)* – a *Kárpát-medence* középső részén, a Duna és a Tisza folyása mentén fekvő, homokvidékekkel, löszhátakokkal és vízjárásokkal tagolt síkság. Három nagytája (*Duna–Tisza köze, Tiszántúl* és *Bánság*) mellett legalább tíz olyan kisebb tájegység van itt, amelyeket külön-külön is érdemes bemutatni: *Hortobágy, Hajdúság*, a *kunok* és a *jászok vidéke, Bugacpuszta* stb. E kistájakat a természeti környezet mellett a sokszor viharos történelmi események és a térségbe beköltözött népcsoportok alakították ki, rendkívül színes népi kultúrát hozva létre.

4.2.1.1. Hortobágy

Hortobágy a világörökség része, Európa legnagyobb füves pusztája, Magyarország egyik leghíresebb tájegysége. Külföldi turisták tömegei látogatnak el minden évben ide, hogy megcsodálják a magyar puszta csikósait, pásztorait, a méneseket, a szürkemarha-gulyákat, a rackajuhok nyájait, az itt élő madárvilágot, a Kilenclükú hidat, a Pásztor múzeumot. (4.2.1.1.1. és 4.2.1.1.2. ábra)

4.2.1.2. Hajdúság

A *Hajdúság* Magyarország egyik legszínesebb néprajzi, történelmi és természeti tájegysége, mely gyógyvizeiről is híres. Az Alföld középső részén található, a rólu elnevezett megyében. A *Hajdúság* központja Debrecen, a *cívisváros*.³¹⁴ A tájegység az egykori marhahajcsár, nagyjából református hitű *hajdúkról* kapta a nevét, akik kitűnő fegyverforgatóként nagy szerepet játszottak Bocskai István erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes szabadságharcában. Jutalmul a fejedelemtől közel tízezer kollektív nemességet³¹⁵ és letelepedési engedélyt kaptak. Így alakultak ki a szabad, kiváltságos *hajdúvárosok*, melyek a környező tanyavilággal együtt hosszú ideig a rideg állattartás, később pedig a földművelés központjaivá váltak.³¹⁶ (4.2.1.2.1., 4.2.1.2.2. és 4.2.1.2.3. ábra)

4.2.1.3. Nagykunóság, Kiskunóság (és Bugacpuszta)

A török eredetű, nagyállattartó kunok a tatárok elől menekültek be Magyarországra, s az Alföld közepén telepedtek le. Az évszázadok folyamán letelepedett és megkeresztelkedett

³¹⁴ A *cívis* jelentése: Debrecenben a tehetősebb parasztpolgárokat és tehetősebb iparoscsaládokat is így nevezték.

³¹⁵ A hajdúknak a kunokhoz, jászokhoz, székelyekhez hasonlóan csak katonáskodniuk kellett, adót nem fizettek.

³¹⁶ A 11 hajdútelepülésből 9 városi rangra emelkedett: Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Hajdúsámson, Hajdúszoboszló, Balmazújváros, Téglás, Vámospércs.

(túlnyomó többségben református vallású) kunok makacsul ragaszkodtak kiváltságaikhoz, amelyektől a Habsburgok igyekeztek megfosztani őket.³¹⁷ A „nyakas kunok” a történelem során kettéváltak. Egy részük eredeti helyükön, a *Nagykunságban* maradt, s hat mezővárosban meg a környező tanyavilágban szóródott szét, központjuk Karcag.³¹⁸ A nagykunsági díszítőművészet motívumai megjelentek a használati eszközökön és a viselet elemein: a hímzéseken, a csipkéken, a díszes szűrőkön, subákon és a népi kerámián.³¹⁹

A török kiűzése után a kunok egy része a Duna–Tisza közén elterülő *Kiskunságba* költözött, ahol néhány mezővárosban³²⁰ és a környező tanyavilágban szervezték meg önállóságukat. A kiskunok élén a kunkapitányok álltak, akik a katonai irányítás mellett feleltek a törvények betartásáért és az igazságos bírászkodásért. Kapitányságuk Kiskunfélegyházán székelt.³²¹ A kunok szinte máig megőrizték alföldi viseletüket, hitvilágukban, folklórukban számos keleti vonás mutatható ki. Kiskunhalas világhírnévre tett szert csipkeverői által.

A *Kiskunságban* elterülő *Bugacpuszta* önálló tájegységként is kezelhető. Természeti adottságai, látványosságai, állatállománya, az itt élők szokásvilága vetekszik a Hortobágyéval. A buckás homokhátak és a szegényes talaj ellenére is gazdag növényvilág egyedülálló természeti jelenséggé teszi e tájat, mely igen kedvelt a pusztai romantikára vágyó látogatók körében.³²² (4.2.1.3.1. és 4.2.1.3.2. ábra)

4.2.1.4. Jászság

Az indoeurópai, feltehetően alán eredetű jászok a 13. században a kunokkal együtt érkeztek Magyarországra. Szintén keleti, nomád állattartással foglalkozó nép voltak, akik a 19. századra nagy népszaporulatuk révén jelentős területet foglaltak el az *Alföldön*. A Tiszától a Zagyva folyóig húzódó *Jászság* központi városai Jászberény és Jászapáti. A jászok a kunokhoz hasonlóan sokáig megtartották ősi függetlenségüket,³²³ máig erős összetartozásuk és identitásuk. Jobbágysorsot soha nem tapasztalt, kiváltságos katonanép voltak, életüket az

³¹⁷ 1702-ben I. Lipót megszüntette a kunok és a jászok kiváltságait, területeiket pedig a Német Lovagrendnek adta zálogba. A kunok és a jászok 1745-ben a *redemptio* (önmegváltás) keretében vásárolták vissza hatalmas összegért Mária Teréziától előjogaikat.

³¹⁸ Karcag mellett Kunhegyes, Kunmadaras, Kisújszállás, Túrkeve és Kunszentmárton.

³¹⁹ A kunok és az alföldi pásztorelet jeles kutatója a karcagi Györffy István néprajztudós volt.

³²⁰ Kiskunfélegyháza, Kunszentmiklós, Kiskunlacháza, Szabadszállás, Fülöpszállás, Kiskunhalas, Kiskundorozsma.

³²¹ A városban található Móra Ferenc szülőháza.

³²² A kun hagyományok őrzői az ősi kunhalmok mellett a magyar kutyafajtáknak tartott komondor, kuvasz és pumi is.

³²³ A kunok és jászok területeit 1876-ban olvasztották be a megyerendszerbe.

állattenyésztés (juhtenyésztés) és a kunoknál hamarabb elsajátított földművelés töltötte ki. A zömmel katolikus vallású jászok jellegzetes viselete, gazdag hitvilága máig megkülönbözteti őket a szomszédaiktól. (4.2.1.4.1. ábra)

4.2.1.5. *Kalocsa és környéke*

A Duna–Tisza közének legszínesebb tájegysége a dunántúli *Sárköz* helyi folytatásának tekinthető Kalocsa és környéke. A hódoltság idején és a török kiűzése után az *Alföld* déli részére számos népcsoport érkezett: délszlávok, szlovákok, németek és mások. Mindeközben az érseki központ rangját bíró *Kalocsa* és környéke nemcsak a magyar jellegét őrizte meg, de a *Kalocsai-Sárköz* népművészete az egyik legismertebb tájstílussá fejlődött („pingálás” falfestés, sokszínű hímzés, tarka népviselet stb.). A szegediekhez hasonlóan a kalocsaiak is a paprikatermesztés mestereivé váltak. Hasonló úton fejlődött *Békés*, valamint az *Alföld* még délebbi részein fekvő *Bácska* és *Bánát* környéke is, ahol a magyarság románokkal, szlávokkal és németekkel élt együtt.³²⁴ (4.2.1.5.1. sz. ábra)

4.2.1.6. *Az alföldi városok világa*

Az alföldi mezővárosok és az ezeknél nagyobb szabad királyi városok sajátos arculatot alakítottak ki. A Duna–Tisza közén található „*háromváros*”, Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét külön-külön is említésre méltó értéket képviselnek. E városok még a török hódoltság idején is képesek voltak fejlődni. A térség lakosságának zöme református vallású. Cegléden megfordult Dózsa György és Kossuth Lajos, s lelkesítő beszéddel hívták csatlakozásra szabadságküzdelmük mellé a város népét. Nagykőrös is büszkén őrzi Kossuth emlékét.³²⁵ Kecskemét, a „hírös város” ma a Duna–Tisza közének egyik legjelentősebb települése. Ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi centrum, amelletts iskolaváros és művészeti központ is.³²⁶ E városokban alakult ki legkorábban a belterjes gazdálkodás, vált meghatározóvá a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztés. A Dél-Alföldön hasonló fontosságú volt a Tisza-parti Szeged hatalmas tanyavilágával, melynek életében a halászat mellett a paprikatermesztés vált kiemelkedő fontosságúvá.³²⁷ Ettől északabbra Hódmezővásárhely gazdag népi díszítőművészetével vált ki a környezetéből. A már fent említett, földrajzilag a kelet-magyarországi *Tiszántúlhoz* tartozó Debrecen fontos vallási, oktatási és kereskedelmi

³²⁴ Bácska és Bánát bemutatását a Délvidék leírásánál találjuk.

³²⁵ Nagykőrös neves iskolaváros is, melynek jeles tanárai között ott találjuk Arany Jánost is.

³²⁶ Itt született Katona József és Kodály Zoltán.

³²⁷ Szeged városához kötődik többek között Dugonics András, Dankó Pista, Móra Ferenc, Tömörkény István, József Attila, Juhász Gyula, Radnóti Miklós.

központ volt. Az alföldi „cívisváros” kézművesei messze földön keresett cifraszűröket, subákat, gubákat, cserépedényeket, csikóbőrös kulacsokat, karikás ostorokat, lószerszámot készítettek. A „kálvinista Róma” jelzővel illetett város két ízben (1849 és 1944) Magyarország ideiglenes fővárosa is volt. (4.2.1.6.1. ábra)

4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai

A Tiszántúl legnagyobb kiterjedésű mocsaras tájegysége a *Sárrét*. Ennek a Berettyó folyó környéki része *Biharban* a *Nagy-Sárrét*, a Körösök menti (*Békés* megyei) része pedig a *Kis-Sárrét*. Az árterekben egész évben megmaradó lápok megnehezítették a helyi lakosság életét. Az itteni emberek eleinte halászattal, vadászattal, réti állattartással, nád és gyékény feldolgozásával foglalkoztak. A lecsapolások után itt is gabonát, burgonyát, káposztát, napraforgót termesztettek. A helyi mondákban, hitvilágban számos keleti vonás őrződött meg.

A *Kis-Sárréttől* délnyugatra fekszik Békés, Békéscsaba és Gyula városa. Békést „a hidak városának” nevezik, híres gyógyvize van. A török dúlás után újjáépült Békéscsaba adott otthont az ország egyik legnagyobb szlovák közösségének. Gyula híres fürdőváros, művészeti központ, Erkel Ferenc szülővárosa.

A Tisza és a Bodrog által határolt, Sárospatakig és *Tokaj-Hegyaljáig* nyúló tájegység a *Bodrogtörzs*,³²⁸ mely mintegy 50 falut foglal magában. Különböző vallású, hagyományosan nagycsaládokban élő emberek élnek itt békében évszázadok óta. Híresek a bodrogtörzsi szöttesek és hímzések, gazdag a térség mese- és mondavilága. Sárospatak városa gazdag történelmi múltjával, iskolavárosi szerepével méltán érdemelte ki a „Bodrog-parti Athén” nevet.³²⁹

A Tisza túlsópartján található *Rétköz* 28 településsel. A tájegység központja Kisvárd. ³³⁰ A *rétköziek* joggal büszkék népviseletükre, kézművesiparukra, táncművészetükre.

A Tisza jobb partján Tokaj és Tiszadob között húzódnak meg a *Taktaköz* települései, melyek hagyományos műveltsége az előbbiekhöz sokban hasonlít.

A *Nyírség* Magyarország keleti tájegysége, melynek Nyíregyháza a legnagyobb városa, egyben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye központja. Emellett a műemlékeiről és zenei életéről híres Nyírbátorról sem feledkezhetünk meg. A nyírségi emberek mindennapjait a szeszélyes Tisza határozta meg. Földműveléssel csak a mocsaraktól szárazon maradt szigeteken,

³²⁸ Bodrogtörzsről a Felföld tájegységeinél is szó esik.

³²⁹ Sárospatak Szent Erzsébet születésének helye. Itt tanított Comenius, itt éltek a Rákócziak, itt járt iskolába Kossuth Lajos.

³³⁰ Kisvárd várának udvarán nyaranta rangos színházi találkozókra kerül sor.

*hátrészek*en lehetett foglalkozni. A távolabbi vidékeken is keresett burgonyát, almát, dohányt, kukoricát termesztették erre felé.

Magyarország keleti határainál terül el *Bereg* és *Szatmár*. A „legmagyarabb folyó” két partján még viszonylag háborítatlan természeti adottságok jellemzik a *Beregi-Tiszhátat*³³¹ és a *Szatmári-Tiszhátat*.³³² A Szamos jobb oldalának síkságát pedig a *Szamoshátnak* nevezett tájegység foglalja magában. Itt is a víz szabályozta egykor az életet. Az ártéri tölgyes, bükkös erdőkben sertéskondák híztak. A fából szekereket, eszközöket készítettek. A népi szöttesek, hímzések, az egyszerű viseletek, a gazdag folklórhagyományok részben máig fennmaradtak. A *beregi* táj Magyarország területén maradt, gazdag történelmi múltta visszatekintő falvai (Lónya, Barabás, Csaroda, Tákos, Tarpa) népi templomépítészetükről, ipari emlékeikről (mátészalkai szekérmúzeum) ismertek. Hasonlóképpen értékes a népi kultúra szempontjából a *szatmári* falvak mindegyike.³³³ A *szatmári* táncok és viselet mellett messze földön híresek a szatmárcsekei csónak alakú fejfák és a *szatmári* típusú botpaládi lakóházak. A térség két kisvárosának, Vásárosnaménynak és Fehérgyarmatnak a néprajzi gyűjteményei bemutatják a helyi kézművesség és kereskedelem értékeit, az itteni emberek szokásait, hagyományait. A gasztronómia terén szólnunk kell még a *szabolcsi* almáról és burgonyáról, a milotai dióról és a *szatmári* szilváról, szilvalekvárról és szilvapalinkáról. (4.2.1.7.1., 4.2.1.7.2., 4.2.1.7.3., 4.2.1.7.4. és 4.2.1.7.5. ábra)

4.2.1.1.1. ábra. A hortobágyi Kilenclukú híd
(forrás:
https://www.youtube.com/watch?v=XKpLbET_tmo, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.1.2. ábra. Hortobágyi csikosok
darutollas kalapban, kékfestő ingben-
gatyában
(forrás: <https://sokszinuvidek.24.hu/viragzo-videkunk/2020/08/03/czikosok-pasztorok-hortobagy-bugacpuszta-viselet/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

³³¹ A tájegység nagyobb része jelenleg határon túlra, a mai Ukrajna területére esik, ezért *Kárpátalja* leírásánál mutatjuk be részletesebben.

³³² A szatmári falvak egy része Trianon után Romániához került, Nagypalád pedig az ugoicsai falvak nagyobbik részével együtt *Kárpátalján* található.

³³³ Vaján a reneszánsz várkastély, Tiszacsécsén Móríc Zsigmond „ál-szülőháza”, Szatmárcsekén Kölcsey Ferenc szülőháza és sírja, Tarpán a szárazmalom, Túrístvándiban pedig a vízimalom méltó említésre.

4.2.1.2.1. ábra. Debreceni cifraszűr
(forrás:
<https://baloghpet.com/2018/06/19/debrece-ni-cifraszur/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.2.2. ábra. A Debreceni Református Nagytemplom. A városban született Csokonai Vitéz Mihály, református kollégiumában Csokonain kívül számos ismert személyiség tanult még Móricztól Aranyig.
(forrás: <https://szallas.hu/programok/debrece-ni-reformatus-nagytemplom-debrece-n-p274>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.2.3. ábra. Hajdú hagyományőrök
(forrás:
http://hajdunanas.hu/portfolio/iii_hajduk_vilagtalalkozoja_2016, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.3.1. ábra. Szélmalom, Kiskundorozsma. A szélmalomok a Kiskunság jellemző épületei.
(forrás:
<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiskundorozsma>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.3.2. ábra. Szürkemarkarha-gulya
(forrás: <https://sokszinuvidek.24.hu/viragzo-vidékünk/2019/05/09/19-kilometert-gyalogolt-a-gulya-a-hortobagyon/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.4.1. ábra. Lehel kürtje a Jász Múzeumban
(forrás: <https://www.jaszbereny.hu/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.5.1. ábra. Kalocsai hímzett viselet
(forrás: <https://www.facebook.com/ancient.hungary/photos/kalocsai-le%C3%A1nyok/365937223530674/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.6.1. ábra. Kecskemét, a szecessziós stílusú Cifrapalota
(forrás: <https://www.iranykecskemét.hu/hu/latnivalok/cifrapalota>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.7.1. ábra. A gyulai vár – Európa egyetlen sík vidéki téglakerődje
(forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyulai_v%C3%A1r, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.7.2. ábra. Sárospatak, Rákóczi-vár
(forrás: <https://www.turistamagazin.hu/hir/epiteszeti-stilusokavalkad-a-sarospataki-var>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.7.3. ábra. Ajaki népviselet (Rétköz). A polgárosulás miatt a környéken szinte csak ezen a településen maradt fenn a tradicionális öltözködés. (forrás: <https://www.nyiregyhaza.hu/post/ilyen-volt-az-ajaki-lanyok-asszonyok-kedvelt-viselete-a-xx.-szazad-első-feleben-2020-04-27>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.7.4. ábra. Botpaládi porta bemutatása a szentendrei skanzenben (forrás: <https://hirado.hu/2012/05/12/szentendrere-tart-egy-hajdan-amerikai-magyar-banya/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.1.7.5. ábra. Szatmárcsekei csónak alakú fejfák (forrás: <https://ng.24.hu/kultura/2017/07/30/a-szatmarcsekei-kopjafak-rejtelye/>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.2. Dunántúl

Dunántúl – a Duna vonalától délre és nyugatra eső, az Alpok keleti nyúlványai és a Mura, valamint a Dráva által határolt nagytáj. A térség a honfoglalás óta a magyarság egyik legfontosabb településterülete, Magyarország egyik legsűrűbben lakott, gazdaságilag fejlett vidékeit is magába foglalja. A változatos felszínű, kellemes klímájú Pannónia – ahogyan a

rómaiak nevezték a *Dunántúlon* létrehozott tartományukat – a Kárpát-medence egyik legvonzóbb tája. Északnyugati részén a sík domborzatú, nedves éghajlatú *Kisalföldön* belül több kisebb tájat, néprajzi csoportot is elkülöníthetünk: *Hanság, Rábaköz, Szigetköz*, valamint a földrajzilag már a *Felvidékhez* sorolható *Csallóköz, Mátyusföld és Zobor-vidék*. *Dél-Dunántúlon* legalább kilenc néprajzi tájegységet is megkülönböztethetünk: *Göcsej, Hetés, Órség, Somogy, Zselicség, Ormánság, Völgység, Gemenc, Sárköz* stb. A Dunántúl középső részén a *Balaton-felvidék, a Bakonyalja, a Kemenesalja, a Vértesalja* említhető meg külön tájegységként, nem beszélve a Duna menti *Mezőföldről*.

4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz

A Fertő tótól keletre élő *hansági* lakosok a mocsarak lecsapolásáig halászzattal, vadászattal, tőzegkitermeléssel, állattartással, nád és gyékény feldolgozásával foglalkoztak, ehhez a lápok megszűnésével a földművelés társult.

A *rábaköziek* a Rába és a Rábca közti sík vidék falvaiban élnek. Kapuvár mezőváros az egykori *gyepűvonal* kapuja lehetett. Híres országos állat- és terményvásárai voltak, jellegzetes építkezése, gazdag népviselete, különleges fehér hímzése említésre méltó. A Rába jobb partján húzódó két hegyvonulatról elnevezett *Kemenesalja* és *Sokoróalja* lakosai büszkék sajátos népviseletükre, szokásaikra.

A Nagy-Duna és a Mosoni-Duna-ág által közrezárt *szigetköziek* életében fontos szerepet játszott a víz, a legeltetési állattenyésztés. A Dunán átlépve, Szlovákiában találjuk a néprajzi szempontból még ide kíváncszó *Csallóközt, Mátyusföldet* és *Zobor-vidéket*, melyek földrajzilag már a *Felföld* tájegységei közé sorolhatóak, ezért azokkal együtt mutatjuk be őket részletesebben. (4.2.2.1.1. ábra)

4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség

Mint megnevezése is utal rá, az ország délnyugati, dimbes-dombos részén elterülő *Göcsej* nehezen művelhető talajú vidék. Lakosságának hagyományos foglalkozása az állattartás, a hajdinatermelés és a szőlőművelés volt. Az irtásokon megtelepült falurészeket *szegeknek* nevezték (pl. Kustánszeg). A hagyományos nagycsaládok egy telken vagy egymás közelében, egy *szege*n laktak. Jellemző volt a *kerített* udvar, melyen az épületek U alakban helyezkedtek el. Az itt fennmaradt *regölés* karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó szokása még a pogány időkbe vezethető vissza. Hasonló műveltségű a *Göcsejtől* délnyugatra elhelyezkedő *Hetés* 18 faluja is.

Az *Őrség* alsó része a Zala és Kerka folyók völgyében megbúvó 18 falut egyesíti. A középkori határőr-települések erdők közé települtek, családonként egy-egy, idővel faluvá nőző *szert* alakítva ki (pl. Szabó-szer). A dombokon épült *szereket* „titkos utak” kötötték össze, és *gyepű* vette körül. Az állattenyésztéssel, gyümölcstermesztéssel foglalkozó, már az Alpok vonzáskörzetéhez tartozó *Őrség* átnyúlik az államhatáron, és az Ausztriához tartozó *Felsőőrségben* folytatódik (lásd: *Burgenland*). (4.2.2.2.1. ábra)

4.2.2.3. *Somogyország, Ormánság és Drávaszög*

A Balatontól délre elterülő *Somogynak* a tó felé eső részét *Külső-*, a Dráva felé néző részét pedig *Belső-Somogynak* mondják. Itt a lakosság fő foglalkozása korábban a makkoltató állattartás volt, amely az erdők csökkenésével átadta a helyét a földművelésnek. E korán polgárosuló falvak gazdag népviselettel, színes és fehér hímzésükkel büszkélkedhetnek. A Kaposvártól délre fekvő *Zselicségben* a kanászok faragták a legszebb tárgyakat. A Somogy megyei *Zselicséget* Szigetvár köti össze a Baranya megyei *Ormánsággal*.

A Baranya megye délnyugati szegletében, a Dráva és Okor folyók közti vizenyős területen fekvő *Ormánság* a kiálló, építkezésre alkalmas földhátakról („ormok”) kapta a nevét. A helyiek a talpfákra épített házaik falát sövényből fonták, és sárral tapasztották. A lakosság halászáttal, lótenyésztéssel, az erdőkben makkoltatással és a szappankészítéshez szükséges hamuzsírforrással foglalkozott. Délszlávós hatású viseletük jellemzője a fehér gyászszín. A jómódú parasztság *egykezéssel* igyekezett gátat szabni birtokaik elaprózódásának, ez viszont a falvak elnéptelenedéséhez vezetett.

A *drávaszögi* magyar falvak jó részét már a határon túl találjuk, mint ahogyan a szlavóniai négy magyar falut (Kórógy, Szentlászló, Haraszi és az Eszék környéki Rétfalu) is. (4.2.2.3.1., 4.2.2.3.2. és 4.2.2.3.3. ábra)

4.2.2.4. *Sárköz és Mezőföld*

A Duna mellett, Tolna megyében elterülő *Sárköz* magvát öt község képezi, melyek kultúráját a vízi élet, majd a lecsapolások után a földművelés határozta meg. A 19. század második felében az egykori halász, pákász falvak rohamos gazdagodásnak, polgárosodásnak indultak. Ez a folyamat azonban birtokmegtartás céljából az egykezéshez vezetett. A gazdagság egyik jelképe a kalotaszegi mellett a legdíszesebb magyar viselet: a sárközi női viselet, amely a nők kora és családi állapota szerint különbözött, ezen belül a legdíszesebb a menyasszonyi viselet volt.

Mezőföld a Velencei-tótól délre, a Sárvíz, majd a Sió és a Duna közötti síkságon terül el. Nagy falvai polgárosodtak, míg az egykori nagybirtokokon élő cselédség különleges folklórhagyományokat hozott létre. Mezőföld egyik központja Enying, egykoron Török Bálint birtoka. A táj híres borairól és vadállományáról. A vidéken született Illyés Gyula, a kiváló író. (4.2.2.4.1. ábra)

4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony

A Dunántúl közepén található Közép-Európa legnagyobb tava: a Balaton. Tőle északra húzódik a mediterrán hatású *Balaton-felvidék*, amely beleolvad az erdőkben gazdag Bakonyba. Itt található a Káli-medence kötengere, egy igazi természeti ritkaság. A *Balaton-felvidék* falvaira a kőépítészet jellemző, a helyiek életében fontos szerepet játszott a halászat és a borászat. A *bakonyiak* életét viszont az erdő határozta meg. A *bakonyi* kanászokat már a 13. századtól kezdve említik az oklevelek. A helyiek a famegmunkálás mesterei voltak, termékeiket messze földre elszállították. A *Bakonytól* nyugat felé elérjük a *Kemenesalját* (a köves tájról elnevezett vidék központja Celldömölk városa). Észak felé haladva kijutunk a Velencei-tóhoz, és elérjük a *Vértessalja* tájegységet. A vidék értékei közül megnevezhetjük Pákozdot (a szabadságharc győztes csatájának színhelye), Csákvár (fazekasipar), Mór (borászat), Oroszlány-Majk (egyedülálló kolostor), Várgesztes (gyönyörű fekvésű vár) stb. településeket. (4.2.2.5.1., 4.2.2.5.2. és 4.2.2.5.3. ábra)

4.2.2.1.1. ábra. A fertődi Esterházy-kastély – a legszebb és legnagyobb magyar palota
(forrás:
<https://www.travelo.hu/kozel/20190130-fertod-esterhazy-kastely-valentin-nap-romantikus-programok-tarlatvezetes.html>,
letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.2.1. ábra. Emeletes kásztu – jellegzetes őrségi tároló építmény
(forrás:
https://www.orszagalbum.hu/emeletes-kastu_p_102797, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.3.1. ábra. Ormansági asszony fehér gyászban
(forrás:
<http://www.sandstrandurlaub.de/003-jellegzetes-orm%C3%A1ns%C3%A1gi-szoknya-1352.html>, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.3.2. ábra. Ormansági népviselet
(forrás:
https://mandadb.hu/tetel/404668/Ormansagi_noi_viselet_bikla_kiallitasi_babu, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.3.3. ábra. Somogyi faragott, spanyolozott borotvatok a 19. századból

(forrás:

http://regi.smmi.hu/neprajz/gyujt_targyi.html, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.4.1. ábra. A rendkívül díszes sárközi menyasszonyi viselet

(forrás:

<https://www.facebook.com/S%C3%A1rk%C3%B6zi-n%C3%A9pviselet-hungarikum-128997140554793/>, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.5.1. ábra. Bakonyi cifraszűr

(forrás:

<http://ertektar.bakonyjako.hu/index.php/ertektar/15-ertektar/kulturalis-orokseg/16-zalai-karoly-a-bakonyi-cifraszur-keszitoje-es-bakonyjakoi-munkassaga>, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.5.2. ábra. Bakonyi kanász

(forrás:

<http://www.elmenygazdasag.hu/hu/kiallitasok/kiallitasok2>, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.2.5.3. ábra. A gesztesi vár a Vértesben

(forrás: <http://www.vargesztes.hu/a-telepules/gesztesi-var>, letöltés: 2020. 10. 12.)

4.2.3. Felföld (Felvidék)

Felföld, Felvidék – történeti tájfogalom; tágabb értelemben a történeti Magyarország északi, mintegy 18 vármegyét magában foglaló, Pozsonytól Ungvárig húzódó hegyvidéki területeinek, az ún. *Felső-Magyarország* megjelölésére (szlovákul *Hornázem, Hornaky*), szűkebb értelemben a magyar nyelvterület északi részeinek megjelölésére használják. A jelenlegi Észak-Magyarországról, valamint Szlovákia szinte teljes területéről van szó, melyek tájegységeinél a néprajz és a történelem összefonódását tapasztaljuk. Míg az *Alföldről* északra elterülő *Felföld* inkább földrajzi és néprajzi fogalom, addig a *Felvidék* e terület történelmi és politikai megnevezése, amely igazából az 1920-as trianoni békediktátummal ivódott be a köztudatba.³³⁴ Az *Alföldet* és a *Felföldet* az Északi-középhegység választja el egymástól. A *Felföld* rendkívül gazdag néprajzi tájegységei közül is kiemelkedik a *Cserhát*, a *Mátra* és a *Bükk* hegységet érintő *Palócföld* és a *matyó* vidék. A Bükk keleti lejtőinél fekszik Miskolc, Észak-Magyarország legnagyobb települése. Miskolc a középkorban kereskedőváros volt, a török hódoltság után jelentős iparvárossá fejlődött. Ma egyetemi város, a megye és környéke gazdasági, oktatási, kulturális központja.

A *Felvidék* a határon átnyúlva Szlovákia területén folytatódik, ahol az egykori Nyitra, Turóc, Szepes, Trencsén, Gömör, Sáros, Abaúj stb. vármegyék területén a magyar történelem fontos eseményei zajlottak. Az Északi-Kárpátok festői hegyei gazdag állatvilágot és ásványkincseket, gyógyforrásokat rejtettek. A középkorban Körmöcbánya környéke volt Európa fő aranylelőhelye. Ezen a vidéken zajlott Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc kuruc szabadságharca, innen származik Balassi Bálint, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Mikszáth Kálmán és Görgey Artúr. Az ezer éven át Magyarországhoz tartozó *Felvidéket* a trianoni paktum alapján Csehszlovákiához csatolták, a második világháborúban rövid időre visszakerült a Magyar Királysághoz, majd újra Csehszlovákia kapta meg, 1993-tól pedig az önállóvá vált Szlovákiához tartozik. A felvidéki magyarok egy évszázada „határon túlivá” váltak, de nyelvüket, kultúrájukat megőrizve továbbra is a magyar nemzet elválaszthatatlan részét képezik. A felföldi kisebb tájegységek közül meg kell említeni a már megnevezett, Magyarországról átnyúló *Palócföld* és a *Barkók földje* mellett *Csallóközt*, *Mátyusföldet*, a *Zobor-vidéket*, a *Garam mentét* stb.

³³⁴ Amíg korábbi szóhasználatban a *Felvidék* megnevezés csak a szlovákok lakta vidékeket („tótsági vidékek”) jelölte, 1918–1920 után e magyar- és szlovákok lakta régióba már a *Kisalföld* szlovákiai területeit is beleértették.

4.2.3.1. A *palócok*³³⁵

A *palócok* a Felföld, illetve az Északi-középhegység legnagyobb lélekszámú etnikai csoportját képezik. Eredetükről több elmélet is van. Egyesek szerint a honfoglalókkal érkezett kabarok leszármazottai. Mások a tatárjárás idején Magyarországon megtelepedett kunok (*polovecek*) utódainak tartják őket. A Garamtól a Sajóig nagy területen megtelepülő *palócoknak* számos alcsoportját különböztetjük meg. A *nyugati palócokhoz* tartoznak a *Hont* és a *Nógrád* megyeiek. A dalairól, táncairól, hímzéséről, népviseletéről híres *Galgamente* területét az országhatár választja el a szlovákiai *Medvesalja* néhány falujától. A *keleti palócok* csoportjai egy földrajzi tájhoz kötődnek. Az *Erdőhát* a Sajó és a Rima folyótól délre terül el, lakói, a zömmel református vallású *barkók*³³⁶ közel állnak a *palócokhoz* (egyesek szerint azok egyik csoportját képezik). A *Hegyhát* a Sajó, a Bán és a Hangony patak által közrezárt dombos vidék, míg a *Homok* a Tarna patak völgyének egy részét képezi. A *palócokat* jellemzi jellegzetes nyelvjárásuk mellett a nagycsaládi szervezet, a *hadas* településforma, a juhászat fontos szerepe, a famegmunkálásban való jártasság, házépítésük, viseletük (pl. Kazár, Rimóc, Buják, Hollókő falvakban), szötteseik stb. (4.2.3.1.1. ábra) Az északi *palócoknál* erős szlovák hatás figyelhető meg (pl. a *kiszehajtás* szokása).

Palócföldről kelet felé haladva a Bódva és Hernád közötti *Cserehátra* jutunk. A szegényes, „szárazvölgynek” is nevezett vidék hetven falujának központja Encs. *Csereháttól* keletre, a Zempléni-hegység déli és keleti lejtőin terülnek el *Hegyalja (Tokaj-Hegyalja)* falvai és mezővárosai. Az itt élő lakosság műveltségén máig érződik az egykori görög, szerb, orosz, lengyel, szlovák, német szőlőművelők, borkereskedők és kisiparosok hatása. Hegyaljától északabbra, a hegyek közé szorulva húzódik meg a *Hegyköz* 15 faluja. Lakóinak életét a kemény erdei munka, az állattartás és a gyümölcstermesztés határozta meg. A trianoni határ által kettészakított térség (a Bodrog völgye és a Zempléni-hegység) települései közül a nagy múltú visszatekintő Sárospatak és Sátoraljaújhely városok mellett említésre méltó Monok (Kossuth Lajos szülőfaluja), Széphalom (itt nyugszik Kazinczy Ferenc), Vizsoly (Károli Gáspár Bibliája), Szerencs (Bocskai István fejedelem vára), Hollóháza (híres porcelángyár), a Szlovákiához tartozó Borsi (szlovákul *Borša*, II. Rákóczi Ferenc szülőfaluja) stb.

³³⁵ A *palócok* és *barkók* kutatói közül Manga Jánost, Bakó Ferencet, Ujváry Zoltánt, Paládi-Kovács Attilát nevezhetjük meg.

³³⁶ A *barkó* és *palóc* megnevezéseknek korábban gúnyos színezetük is volt.

4.2.3.2. A *matyók*

A Felföld és az Alföld határán, de már sík vidéken élnek a *matyók*, mindössze egy kisvárosban és egy-két faluban (Mezőkövesd, Szentistván, Tard). A katolikus vallású népcsoport elnevezése a Mátyás név kicsinyítő képzős alakja. Földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A *matyó* települések sovány talaja nem biztosította az itt élő emberek megélhetését, ezért sokan elszegődtek az Alföldre idénymunkásnak („summások”). Ráadásul a rendkívül színes, hímzett *matyó* viselet drága volt, ezért a díszes ruháért még a koplalást is vállalták. Innen származik a „Hadd korogjon, csak ragyogjon!” szólás. A *matyók* körében Mátyás király kultusza mellett nagy tisztelet övezte Szent István és Szent László királyainkat is (erre utal Szentistván falu elnevezése is). A *matyók* anyagi kultúrája inkább alföldi jellegű, míg szellemi hagyományaik a *palócoké*hoz állnak közelebb. A nagycsaládok közös, ún. *hadas* települése a legutóbbi időig kimutatható volt náluk. (4.2.3.2.1., 4.2.3.2.2. és 4.2.3.2.3. ábra)

4.2.3.3. *Zoboralja*

Zoboralja falvaiban a magyarok néprajzi szigetet képeznek, mivel falvaikat – Menyhe (szlovákul *Mechenice*), Felsőcsitár (*Horné Štitáre*), Gímes (*Jelenec*), Kolon (*Kolíňany*), Béd (*Bádice*), Barslédec (*Ladice*) stb. – szlovák települések veszik körül. Az itteni magyarság a *palócok* legnyugatibb szóránya. A helyi magyar falvak és a német alapítású városok szoros kapcsolatban álltak a szlovák települések lakóival, kölcsönösen gazdagítva egymás kultúráját. Ezekben a falvakban végzett népzenei gyűjtést Kodály Zoltán az 1900-as évek elején. (4.2.3.3.1. ábra)

4.2.3.4. *Mátyusföld*

Zoboraljától délnyugatra terül el *Mátyusföld*, mely nevét e történelmi tájegység uráról, Csák Mátéről kapta. Az itteni falvakban a magyar hagyományok értékes példáival találkozhatunk. A Hernád és a Garam folyók völgyében fekvő falvak közül jellegzetes viseletük miatt említésre érdemesek Mislóka (*Myslava*), Magyarböd (*Bidovce*), Bussa (*Bušince*), Mihálygerge, Hontrákóc (*Rakovec*) stb. Bény (*Bíňa*) és a környező néhány település asszonyai rövid szoknyáiról kapta a „*kurtaszoknyás hatfalu*” jelzőt. A Vág folyó mentén fekszik Galánta (Galanta), ahol Kodály Zoltán a gyermekkorát töltötte.

4.2.3.5. *Csallóköz*

A Pozsonytól Komáromig húzódó, a Kis-Duna és a Duna által közrezárt térséget szép természeti környezetéről *Aranykertnek* is nevezték. E megnevezés másik oka az volt, hogy a

helyiek életében a mezőgazdaság mellett fontos szerepet játszott a halászat és az aranymosás is. *Csallóköz* fővárosa, Dunaszerdahely (*Dunajská Streda*) a *Felvidék* egyik legmagyarabb városa. A *csallóközi* népviseletre már a 18. századra jellemző volt a *kékfestő* ruhák hordása. Ezeket a *csülleng* nevű növényből³³⁷ készített festékekkel színezték.

4.2.3.6. *Felvidéki nevezetességek*

A *felvidéki* tájat páratlanul szép, hegyvidéki természeti környezete mellett az eredetileg német ajkú városok és bányásztelepülések, patinás műemlékek, várak és templomok jellemzik. Pozsony (*Bratislava*) fővárosi szerepéről, Nagyszombat (*Trnava*) Pázmány Péter katolikus főiskolájáról, Trencsén (*Trenčín*) Csák Máté váráról, Csejte (*Čachtice*) a kétes hírű Báthori Erzsébetről, Beckó (*Beckov*), Zsolna (*Žilina*), Budatin (*Budatín*) pedig a várairól ismert. Körmöcbánya (*Kremnica*), Selmecebánya (*Banská Štiavnica*) és Besztercebánya (*Banská Bystrica*) bányavárosok az aranybányáiknak köszönhették nevüket. Rimaszombat (*Rimavská Sobota*) városát nagy szülőttei (Hatvani István természettudós, Tompa Mihály költő, Ferenczy István szobrászművész, Blaha Lujza színésznő) tették híressé. Kelet felé haladva ugyanilyen neves városokkal, várakkal találkozunk: Igló (*Spišská Nová Ves*), Lőcse (*Levoča*), Rozsnyó (*Rožňava*), Krasznahorka (*Krásna Hôrka*), Bártfa (*Bardejov*), Eperjes (*Prešov*) s végül a keleti részek „fővárosa”, Kassa (*Košice*). A szlovák–ukrán határt átlépve az *Északkeleti-Felvidék Ungban* folytatódik, de e tájat *Kárpátalja* többi részével mutatjuk be részletesebben. (4.2.3.6.1., 4.2.3.6.2. és 4.2.3.6.3. ábra)

³³⁷ Az árvalányhaj mellett *Csallóköz* őshonos növénye.

4.2.3.1.1. ábra. Hollókő – a legismertebb palóc falu, a világörökség része

(forrás:

<https://csodalatosmagyarország.hu/hirek/ittthon/milliardos-turisztikai-fejlesztés-valosul-meg-a-világörökségi-hollokon/>, letöltés:

2020. 10. 11.)

4.2.3.2.1. ábra. Mezőkövesd – a „matyó főváros”

(forrás: [https://pandora-](https://pandora-apartman.hu/hu/programok/4-dolog-amit-feltetlenul-meg-kell-tenni-mezokovesden-5842.html)

[apartman.hu/hu/programok/4-dolog-amit-feltetlenul-meg-kell-tenni-mezokovesden-5842.html](https://pandora-apartman.hu/hu/programok/4-dolog-amit-feltetlenul-meg-kell-tenni-mezokovesden-5842.html), letöltés: 2020. 10. 11.)

4.2.3.2.2. ábra. Matyó népviselet és házbelső. A díszes matyó viselet egyik jellemző eleme a magasított Barcsi-kalap³³⁸.

(forrás: http://www.aktivpihenes.hu/divat-es-turizmus/matyofold_szive_mezokovesd/, letöltés: 2020. 10. 11.)

³³⁸ Nevét állítólag egy Barcsi nevű legénytől kapta, aki nagyon alacsony volt, ezért magasított kalapot készített magának.

4.2.3.2.3. ábra. Matyó hímzés – jellemzői a dús, tömött, színes virágmotívumok.
(forrás: <http://www.antikolivagaleria.hu/technika/matyo-himzes>, letöltés: 2020. 10. 11.)

4.2.3.3.1. ábra. Zobor-vidéki női viselet
(forrás: https://netfolk.blog.hu/2013/07/15/zoboralja_vagy_zoborvidek_noi_viselete, letöltés: 2020. 10. 11.)

4.2.3.6.1. ábra. A diósgyőri vár Miskolc közelében
(forrás: <http://miskolc.varosom.hu/latnivalok/varakastelyok/Diosgyori-var-a-kiralynek-vara.html>, letöltés: 2020. 10. 13.)

4.2.3.6.2. ábra. II. Rákóczi Ferenc és édesanyja, Zrínyi Ilona sírja a kassai dómban
(forrás: <https://tajgazda.hu/index.php/hu/tajerinto/572-a-kassai-szent-erzsebet-szekesegyhaz>, letöltés: 2020. 10. 11.)

4.2.3.6.3. ábra. Kőrmöcbánya (Kremnica) – a felvidéki bányavárosok egyike
(forrás: <https://slovakia.travel/hu/seta-az-aranyvarosban-koermoecbanya>, letöltés: 2020. 10. 11.)

4.2.4. Erdély

Ha a *Kárpát-medencének* jelenleg Romániához tartozó részéről van szó, általában a tágabb értelemben vett *Erdélyre* gondolunk, melynek történelme és kultúrája a politikai államhatároktól függetlenül elválaszthatatlan Magyarország múltjától és műveltségétől. Hasonlóképpen az „erdélyi”, vagyis romániai magyarság is a magyar nemzet szerves részét képezi, mint ahogyan a felvidéki, délvidéki, kárpátaljai és egyéb magyar nemzetrészek is. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy 1920-ban Romániához kerültek a tulajdonképpeni *Erdély*, a „kisebbik haza” mellett az egymást részben fedő *Partiumnak*, illetve *Bánságnak* nevezett magyarországi területek, területrészek is. Azt is figyelembe kell venni, hogy még a szűkebb értelemben vett *Erdély* is hatalmas régió, melynek folyókkal, hegyekkel és medencékkel taglalt területén belül számos kisebb-nagyobb történeti, földrajzi és néprajzi tájegység különíthető el: *Körös-vidék*, *Erdélyi-medence*, *Kalotaszeg*, *Mezőség*, *Székelyföld*, *Királyföld*, *Küküllő mente*, *Hunyad*, *Erdélyi-szigethegység*, *Keleti-Kárpátok*, *Déli-Kárpátok* stb. Ami pedig az itteni lakosságot illeti: nem csak erdélyi magyarok élnek Romániában, és *Erdélyben* sem csak székelyekkel találkozhatunk, nem beszélve a román többségi nemzetről és az országban élő más nemzetiségekről.

4.2.4.1. Partium

Partium (ejtsd parcium) vagy magyarul *Részek*, *Magyarországi Részek* – azokat a kelet-magyarországi vármegyéket (az egykori Zaránd, Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék, valamint a Kővár-vidék) értjük alatta, amelyek a 16-17. században az Erdélyhez való csatlakozás nélkül is az erdélyi fejedelmek birtokába jutottak. Így a partiumi nagyvárosok – Temesvár (románul: *Timișoara*), Arad, Nagyvárad (*Oradea*), Szatmárnémeti (*Satu Mare*), Nagybánya (*Baia Mare*) – is régen az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak, de a történelmi és földrajzi értelemben vett Erdély csak a Királyhágón túl kezdődik. Az évszázadok folyamán a *Partiumot* többször is visszacsatolták Magyarországhoz, majd az 1848/49-es szabadságharc bukása után a bécsi udvar feldarabolta, és átszervezte a részeket. Trianon következményeként *Partium Erdéllyel* együtt Romániához került.

Más történelmi és földrajzi felosztás szerint az egykori Temes és Krassó-Szörény vármegyék a *Bánsághoz* tartoztak, amelyen ma Szerbia és Románia osztozik.³³⁹

³³⁹ Olyan nagy múltú városok és várak tartoznak ide, mint Arad, Csanád, Galambóc (szerbül: *Голубац/Golubac*), Herkulesfürdő (románul *Băile Herculane*), Lippa (románul *Lipova*), Nagyszentmiklós (románul: *Sânnicolau Mare*), Orsova (románul *Orșova*) és Temesvár (románul: *Timișoara*).

Tájnévként *Partium Erdély* és az *Alföld (Tiszántúl)* határvidékét jelentette. Itt kisebb magyar csoportokat, illetve tájakat is meg kell különböztetnünk, melyek jellegüket tekintve inkább az Alföldhöz tartoznak, még ha a trianoni határ el is szakította őket az anyaországtól. Így például az *Érmellék* tulajdonképpen még a Bihari-síkság része, és műveltsége is alföldi jellegű, ha nem vesszük figyel*embe jeles szőlőművelését. A *Szilágyság* dombvidék Erdély nyugati határán románsággal övezett magyar falvakkal. Ezek népi kultúrájában szintén keverednek az alföldi és erdélyi vonások. A *Fekete-Körös völgyében* Belényestől nyugatra egy 13 faluból álló, részben magyar nyelvsziget érdemel figyelmet. Műveltségük *Kalotaszeg* és *Erdély* felé mutat, viseletük viszont inkább alföldi jellegű. *Szatmár* népi kultúrájáról az *Alföld* bemutatásakor szólunk részletesebben. Végül *Partium* északi részében a sókitermeléséről híres *Máramarost* említhetjük meg Huszt (ukránul *Xycm*) városával együtt, amely *Kárpátalja* többi tájegységével kerül bemutatásra. (4.2.4.1.1., 4.2.4.1.2. és 4.2.4.1.3. ábra)

4.2.4.1.1. ábra. Arad – a város neve a szabadságharc mártírjaival kötődött össze.
(forrás:

[https://hu.wikipedia.org/wiki/Arad_\(Rom%C3%A1nia\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Arad_(Rom%C3%A1nia)), letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.1.2. ábra. A nagyváradai székesegyház. Nagyvárad (Oradea) a Partium középső részének központja, Erdély kapuja. A váradi püspökséget Szent László alapította.

(forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagyv%C3%A1radi_r%C3%B3mai_katolikus_sz%C3%A9kesegyh%C3%A1z, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.1.3. ábra. Szatmárnémeti (Satu Mare), a régi városháza
(forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szatm%C3%A1rn%C3%A9meti>, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély

Erdély, Erdőelve, Erdélyország, Erdélység, Hétvármegye (latinul: *Transsylvania*, románul: *Ardel, Transilvania*, németül: *Siebenbürgen*) neve erdőn túli területre utal. A 12. századtól említették így ezt a *Kárpát-medence* délkeleti részében fekvő, nagy kiterjedésű földrajzi-történeti tájat, mert hatalmas erdőségek választották el az *Alföldtől*. Bár már a honfoglalás óta Magyarország része volt, nemcsak területe különült el szinte áthatolhatatlan erdőségei miatt az ország többi részétől, de a 16. századtól kezdve a története is másként alakult. 1848-ig Magyarország egyik önálló részévé vált – „állam volt az államban”. Abban a korban, amikor Magyarország egyik részét a Habsburgok uralták (*Magyar Királyság*), másik részét a törökök szállták meg (*Hódoltság*), 1541–1691 között az *Erdélyi Fejedelemség* volt a magyar folyamatosság, a magyar nyelv és kultúra őrzője, a vallási tolerancia mintapéldája. *Erdély* igazi tragédiája 1920-ban következett be, amikor az 1920-as trianoni békeszerződés egész területét (a mai Magyarország egész területénél nagyobb térségről van szó!) Romániához csatolták *Partiummal* együtt.

A mai *Erdély* területén a történelem során számos nép megfordult: dákok, rómaiak, hunok, gepidák, avarok, szlávok stb. Tartósan azonban csak a magyarságnak sikerült itt a lábát megvetnie. A magyar királyok a határok védelmére székelyeket³⁴⁰ és szászokat telepítettek, akiket kiváltságokkal láttak el. A magyar vármegyék, a *székely székek* (Aranyos-, Csík-, Kézdi-, Maros-, Orbai-, Sepszi- és Udvarhelyszék) és a *szász székek* (Kőhalom, Nagysink, Szászkézd, Szászsebes, Szászváros, Szeben, Újgyház) alkották *Erdély* rendjeit, az ország egységét. A középkor óta folyamatosan betelepülő románok nem lettek részei a szövetségnek, de vezetőik (a vajdák és a betelepítést szervező kenézek) beolvadtak a magyar nemességbe. Az Erdélyi Fejedelemség felszámolása után a bécsi udvar tartományként (*gubernium*) kezelte Erdélyt. A zömmel református Erdélyben jelentős feszültségeket gerjesztett a bécsi ellenreformációs politika éppúgy, mint a román ortodox terjeszkedés. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt a románok és a szászok a magyarság ellen léptek fel, s a román elszakadási törekvések végső soron Trianonban teljesedtek ki. Napjainkban az erdélyi magyarság a legnagyobb létszámú határon túli nemzetiség, egyben Románia egyik államalkotó nemzetisége.

³⁴⁰ A székelyek magukat Csaba királyfi népének, a hunok leszármazottainak tekintik, akik már a magyar honfoglalás előtt a *Kárpát-medencében* éltek.

Erdély felbecsülhetetlen történelmi, kulturális, néprajzi kincstárából a következő oldalakon csak egy-egy értéket, kisebb néprajzi tájegységet és népcsoportot tudunk bemutatni. (4.2.4.2.1., 4.2.4.2.2. és 4.2.4.2.3. ábra)

4.2.4.2.1. ábra. Erdély címere
(forrás:
https://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9ly_c%C3%ADmere, letöltés: 2020.
10. 10.)

4.2.4.2.2. ábra. A Mátyás-szobor Erdély „kincses” városában, Kolozsvárott (Cluj-Napoca) (Fadrusz János alkotása). Itt található Mátyás király szülőháza is.
(forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Erd%C3%A9ly_c%C3%ADmere, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.2.3. ábra. A szászhermányi (románul Hărman) erődtemplom
(forrás:https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szherm%C3%A1nyi_er%C5%91dtemplom,
letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.3. Kalotaszeg³⁴¹

Kalotaszeg varázslatos vidékét a várak, templomok, erdők, patakok, mutatós házak mellett a jellegzetes népzene és néptánc, a gazdag hagyományok határozzák meg. A népnek

³⁴¹ Kalotaszeg a honfoglaló magyarok Kalatka nemzetségétől kapta a nevét.

menedéket adó erődtemplomok karcsú tornyai már távolról mutatták a helyes irányt az utazóknak. A kalotaszegiek zöme református, elszórtan élnek közöttük római katolikusok.

E történeti-néprajzi táj Erdélyben, Kolozsvártól nyugatra terül el, a Kalota, a Sebes-Körös és a Nádas-patak mentén. Kalotaszeg együttesen mintegy 35-40 faluból áll. Központja és legnagyobb települése Bánffyhunad. A felszegi kisváros vásárain a híres helyi szóttések, fafaragások és fazekastermékek mellett régebben csizmadiák, kalaposok, nemezkészítők, szücsök, szabók kínálták portékáikat. A díszes kalotaszegi viseletet a magyar főnemesek is szívesen fölverték. Régebben innen sokan lejártak az Alföldre aratni. Hatalmas szénatermő rétjeik, hegyi legelőik állattartásuk alapjául szolgáltak. Rendkívül fejlett háziipar alakult itt ki, elsősorban a kenderfeldolgozás. Hasonlóan más erdős tájakhoz, itt is magas szintre emelkedett a fafaragás. Ezt tanúsítják többek között a díszes kapuk, guzsalypálcák, jármok és temetői fejfák.

A *Kalotaszeghez* tartozó falvakat három csoportra osztják. A Körös és a Kalota mentén élő *felszegiek* magukat a legtipikusabb kalotaszegieknek tartják. *Felszeg* tíz községe közül Magyarvalkó (románul *Văleni*) a művészi kopjafáiról, Kalotadámos (*Domoșu*) faragott református templombelsőjéről, Körösfő (*Izvoru Crișului*) négy fiatornyos, fazsindelyes templomáról híres. A Szilágyság felé eső Almás-patak völgyében *Alszeg*, a Nádas-patak Kolozsvár felé egyre keskenyedő völgyében pedig az ún. *Nádas menti falvak* húzódnak.³⁴² *Alszeghez* ugyancsak tíz falu tartozik, melyek közül elsősorban Sztána (románul *Stana*, Kós Károly, a sokoldalú művész, építész lakhelye), valamint a mives, ősi templommal büszkélkedő Bábony (*Băbiu*) és Bikal (Magyarbikal, románul *Bicălatu*) ismertek. Nádasmente 14 falujával Kalotaszeg legsűrűbben lakott vidéke. Bogártelke (*Băgara*), Nádasdaróc (*Dorolțu*) és Inaktelke (*Imucu*) ruhakölteményei még a kalotaszegi viseletek között is kitűnnek cifraságukkal, de ez Mérára (*Mera*), Egeresre (*Aghireș*) és Jegenyére (*Leghia*) is elmondható. Magyarvista (*Viștea*)³⁴³ és Méra vidékét pedig egyenesen *Cifrasaroknak* is nevezik feltűnően színes viseletéről. (4.2.4.3.1., 4.2.4.3.2., 4.2.4.3.3. és 4.2.4.3.4. ábra)

³⁴² Ezenkívül a kutatók még két *kalotaszegi* tájegységet is megkülönböztetnek: a *Kapus-vidéket* és az *Átmeneti vidéket*.

³⁴³ A településen máig ismert a „ruhavivés” szokása: a menyasszony ruháit az esküvő napján nyilvánosan, több szekéren szállítják a vőlegény házába.

4.2.4.3.1. ábra. Kalotadámos református temploma
(forrás:
<https://lexikon.adatbank.transindex.ro/mobil/muemlek.php?id=401>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.3.2. ábra. Kalotaszegi viselet
(forrás:
<https://netfolk.blog.hu/2013/01/28/kalotaszeg>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.3.3. ábra. Kalotaszegi varrottas vagy írott hímzés
(forrás:
<https://netfolk.blog.hu/2013/01/28/kalotaszeg>,
letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.3.4. ábra. Kopjafák Magyarvalkóról
(forrás:
<https://netfolk.blog.hu/2013/01/28/kalotaszeg>,
letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.4. *Mezőség*

A *Mezőség Erdély* középső, erdőtlen dombsága a Szamos, a Maros és a Küküllő folyók vidékén, mely gazdag kősó- és gipszleőhelyekben. Itt gyakran találkozhatunk magyar nyelvszigetekkel. Ilyen a *Borsa völgye* néhány magyar faluja, de magát a *Kalotaszeg* és *Mezőség* határán fekvő Kolozsvárt (*Cluj-Napoca*) és vonzáskörzetét is ide soroljuk. E nyelvszigetek lakosai számos néprajzi értéket őriztek meg. Kolozsvártól északra Szamosújvár (*Gherla*), délre Torda (*Turda*), keleten Szászrégen (*Reghin*) határolja a *Mezőséget*.

A tájegység nevezetes faluja *Szék (Sic)*,³⁴⁴ melynek hatezer fős lakossága nemcsak a magyarságát őrizte meg a vidékre betelepült románok között, de egyedi kultúrát is létrehozott. A község nevezetes a kézimunkáiról, hangszeres zenéjéről, táncházáról, lakodalmas szokásairól, betlehemezéséről, István-napi köszöntőiről, de a legismertebb népviseletének unikális eleméről – a széki szalmakalapról. A népművészet terén *Mezőség* hídszerpet játszik *Kalotaszeg* és *Székelyföld* között. A tájegység néprajzi értékeit, elsősorban a mezőségi táncot és zenét Kodály Zoltán és Kallós Zoltán gyűjtötte fel.

A szórványok között érdemes megemlíteni még *Szakadátot (Săcădat)*, mely jellegzetes építkezésével, viseletével és szokásaival tűnik ki a szomszédos települések közül. (4.2.4.4.1. ábra)

4.2.4.5. *Torockó*

Torockó (Rimetea) vidéke egy szűk völgy az Erdélyi-érchegység keleti végében, melynek két magyarlakta helysége van. A mezővárosi jellegű Torockó és a jobbágyfaluként fejlődő Torockószentgyörgy (*Coltești*) a középkortól kezdve a vasbányászat és vasfeldolgozás egyik fő erdélyi központjai voltak, mígnem a 19. század második felében a vasércbányák kimerülése a fejlődést lefékezte. *Torockó* nyelvsziget, mely népi műveltségében sok archaikus vonást megőrzött. A *torockóiak* különleges viselete még a szomszédos településektől is megkülönböztette őket. (4.2.4.5.1. és 4.2.4.5.2. ábra)

³⁴⁴ A név a szikes, sós szóból ered, nincs köze a székelyekhez.

4.2.4.4.1. ábra. Széki viselet (forrás: https://netfolk.blog.hu/2014/11/02/a_szolidan_szep_szeki_viselet, letöltés: 2020. 10. 08.)

4.2.4.5.1. ábra. Torockói férfi viselet (forrás: https://netfolk.blog.hu/2013/05/25/torockoi_ferfi_viselet, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.5.2. ábra. Torockói női viselet (forrás: <https://www.facebook.com/patriotaeuropa/photos/a.1004353366350149/1597431950375618/?type=3&size=701%2C960&fbid=1597431950375618>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.6. Székelyföld

A székelyek egy magyar néprajzi csoport Erdély délkeleti részében, melynek eredete máig vitatott. Számos néppel hozták kapcsolatba őket, valószínűleg török népelemek is közrejátszottak a kialakulásukban. A székelyek magukat a hunok leszármazottainak, Csaba

királyfi népének tartják, akik már a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében éltek. E kemény katonanép soha nem volt jobbagysorban, kollektív kiváltságokkal rendelkezett. Valószínűleg a nyugati végekről telepítették őket Erdélybe, hogy ott ezer éven át védjék Magyarország határait. S bár Trianon óta román fennhatóság alatt élnek, a székelyek megtartották magyarságukat, jellegzetes tárgyi és szellemi kultúrájukat (gondoljunk csak a székely kapura, a székely harisnyára, a székely „furfangra”).

A székelyek vezetőit „primoroknak” nevezték, a módosabb, lóval harcba vonulók neve „lófő” volt, míg a szegényebbek „közszékelyek” vagy „gyalogszékelyek” voltak. A székelyek a katonai közigazgatás szerveiként területi önkormányzatokat, *székeket* alakítottak ki. A református és katolikus vallású *Háromszéket* az egymástól jól elkülöníthető *Kézdiszék*, *Sepsiszék* és *Orbaiszék* alkotja. Közös „fővárosuk” Kézdivásárhely (*Târgu Secuiesc*) – híres vásározóhely volt, emellett az 1848/49-es szabadságharc idején az ágyúöntés központja.³⁴⁵ Kiemelkedő város még itt Sepsiszentgyörgy (*Sfântu Gheorghe*), ahol a Kós Károly tervezte Székely Nemzeti Múzeum található. A negyedik szék *Marosszék*, itt van a Székelyföld „fővárosa”, Marosvásárhely (*Târgu Mureș*) is. A marosszékiek életében különösen fontos szerepet játszik az erdő, a famegmunkálás. *Marosszék* falvai is több valláshoz tartoznak. A helyiek viselete, szokásai nagyban megegyeznek a szomszédos *Udvarhelyszék* hagyományvilágával. Ez utóbbit anyaszéknek nevezik a források, lakossága nagyobb részét református és unitárius. Ellenben *Csíkszék* lakossága egészében katolikus. A *Gyergyóból*, *Felcsikből*, *Alcsikből* és *Kászonból* álló *Csíkszék* nevezetességei közül meg kell említenünk Gyergyószentmiklós (*Gheorgheni*) városát (magyarok, szászok, örmények lakta kereskedelmi központ), a Gyilkos-tavat, a Békás-szorost, Csíkszeredát (*Miercurea Ciuc*, a „csíki főváros”) és Csíksomlyót (*Șumuleu*), a neves búcsújáró helyet. A csíki táj neves szülöttje Márton Áron püspök, az erdélyi magyarság bátor szellemi vezére. *Felcsikon* található Madéfalva (*Siculeni*), ahol az osztrák hadsereg 1764-ben véresen leszámolt az ősi jogaikért kiálló székelyekkel. *Aranyosszék* szigetszerűen helyezkedik el Székelyföldön kívül, tőle nyugatra. Az aranybányászatot alapuló *Aranyosszéket* kézdi székelyek alapították Torda környékén a 13. században. Itt a legismertebb település a jellegzetes viseletéről elhíresült Torockó (*Rimetea*) bányaváros. A felsorolt hét székhez később még kisebb területek csatlakoztak, illetve a székeken belül kisebb etnikai csoportok, néprajzi tájak (pl. „fiúszékek”) különültek el. A székely székek különállása 1876-ban szűnt meg, amikor is vármegyékké szervezték át őket.

³⁴⁵ A környékbeli székelyek által beadott 313 harangból Gábor Áron irányításával 68 ágyút öntöttek a honvédsereg részére.

A székelyek népi műveltsége, nyelve alapján azonos a magyarok más néprajzi csoportjaival, elzártságuk, földrajzi környezetük miatt mégis számos sajátosság alakult ki náluk. Életük három alappillére az erdő, a havasi pásztorkodás és a földművelés. A székelyek mesterei fafaragók és barkácsolók (faépületek, székely kapuk, fejfák stb.). Fontos szerepet játszik gazdálkodásukban az erdei gyűjtögetés és a havasi állattartás (szarvasmarha, ló, újabban juh). Fejlett a díszítőművészetük (faragások, háziszóttések, varrottások). Viseletük, például a férfiak harisnyájának zsinórzata és a női viselet vörös-fekete sávozása *székenként* és *falvanként* különböző. A székelyek szellemi műveltsége rendkívül gazdag. Ez változatos népmeséikre, mondáikra éppúgy érvényes, mint nagy múltú táncaikra, énekes és hangszeres népzenejükre. A székelyek népi kultúrájának dokumentálásában Kriza János, Orbán Balázs jeleskedett. Székelyföld jeles szülöttei közül pedig meg kell még említenünk Bolyai Farkas és Bolyai János matematikusokat (Marosvásárhely - *Târgu Mureș*), Mikes Kelemen író (Zágon - *Zagon*), Kőrösi Csoma Sándor utazót (Csomakőrös - *Chiurus*), Tamási Áron író (Farkaslaka - *Lupeni*) és másokat. (4.2.4.6.1., 4.2.4.6.2., 4.2.4.6.3. és 4.2.4.6.4.ábra)

4.2.4.6.1. ábra. A székely zászló – 2009-től tekintik Székelyföld jelképének (a régi vörös-fekete lobogó helyett).

(forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9kely_z%C3%A1szl%C3%B3, letöltés: 2020. 10. 10.)

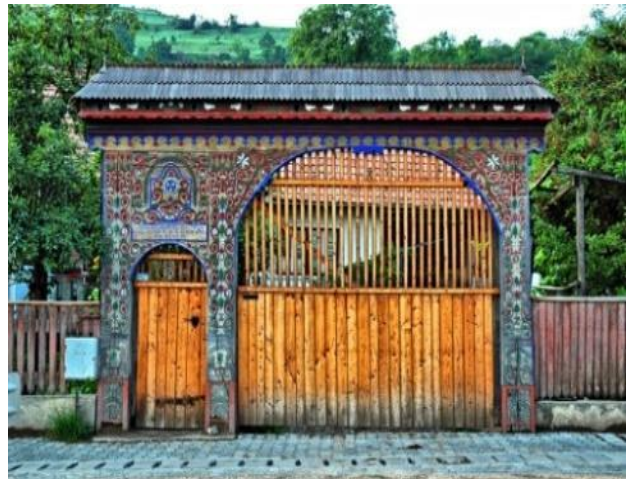
4.2.4.6.2 ábra. Székelyföld térképe (forrás:

<https://hu.pinterest.com/pin/8936899239764308/>, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.6.3. ábra. Táncosok Hargita megyei székely népviseletben

(forrás: <https://ro.pinterest.com/pin/775815473285567393/>, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.6.4. ábra. Faragott és festett székely kapu

(forrás: <https://www.flickr.com/photos/gyurikep/3980381821/>, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.4.7. A csángók

Az egyetlen magyar népcsoport, amely kívül rekedt a *Kárpát-medencén*, illetve kiköltözött a Kárpátokon túlra, a *Moldvában* élő *csángók*.³⁴⁶ Valószínűleg a középkorban, zömmel *Észak-Erdélyből* vándoroltak *Moldvába*. Ők lehetnek az egyetlen olyan magyar eredetű népcsoport, amely soha nem tartozott Magyarországhoz. Teljesen román környezetbe kerülve a magyar nyelvű oktatás és misék hiányának ellenére is sok autentikus vonást megőriztek nemzeti kultúrájukból, így például katolikus vallásukat, ugyanakkor műveltségükben és nyelvükben egyaránt érződik a román hatás. Népköltészetük, népzenejük, táncaik gyakran középkori formában maradtak ránk, mint ahogyan nyelvjárásuk is a nyelvújítás előtti magyar nyelvre emlékeztet. A *moldvai csángók* 50–70 ezer fős szórványa két tömbben él: északon Szucsáva (*Suceava*) és Románvásár (*Roman*), délen Bákó (*Bacău*) környékén, valamint a Szeret folyó mentén.

Székely csoportok a Kárpátoktól befelé is rajzottak, *csángtak* (azaz kóboroltak). Így Brassó mellett, a *Barcaságban* élnek az evangélikus vallású *hétfalusi* vagy *barcasági csángók*, akik nemcsak földművelésből, hanem szekeres fuvarozásból is éltek. A *gyimesi csángók* a 16–18. században húzódtak a Gyimesi-szorosba, a *Moldvába* vezető út környékére. Közigazgatásilag régebben nem tartoztak Csíkszékhez. A gyimesi csángók három faluban élnek: Gyimesközéplak (*Lunca de Jos*), Gyimesfelsőlok (*Lunca de Sus*) és Gyimesbükk (*Ghimeș-Făget*).

Gyakran helytelenül *csángóknak* nevezik a bukovinai székelyeket³⁴⁷ és a közülük kiszakadt al-dunai székelyeket is. Egyébként a *csángó* kifejezést nemcsak a székelyek érzik magukra nézve sértőnek, de általában maguk a *csángók* sem szívesen használják (a *dévai csángók* kivételével). (4.2.4.7.1., 4.2.4.7.2., 4.2.4.7.3. és 4.2.4.7.4. ábra)

³⁴⁶ A *moldvai csángók* eredetéről három elmélet ismert. Az egyik szerint a *csángók* az etelközi magyarok leszármazottaiként kerültek a mai helyükre. A másik magyarázat szerint a 15. századi huszita üldözések idején menekültek ki Magyarországról. A harmadik nézet szerint a *csángók* *Erdélyből*, főleg *Székelyföldről* vándoroltak *Moldvába*. A román hatóságok a *csángókat* elmagyarosodott románoknak tartják.

³⁴⁷ A madéfalvai veszedelem (1764) után a székelyek egy része Bukovinában létesített öt falut (Fogadjisten, Istensegíts – *Tibeni*, Hadikfalva – *Dornești*, Andrásfalva – *Măneuți* és Józseffalva – *Vornicenii Mici*), majd 1941-ben a Magyarországhoz visszakerült *Bácskában* telepedtek le. 1944-ben innen is menekülniük kellett a szerbek elől, végül Érdre és más dunántúli településekre költöztek.

4.2.4.7.1. ábra. Moldvai csángók. A nők szoknya helyett a derekuk köré csavart, szövött övvel megkötött katrincát viselnek.
(forrás:

<https://www.pinterest.dk/pin/864409722206772028/>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.7.2. ábra. Gyimesi csángók
(forrás:

<https://hu.pinterest.com/pin/249246160606551145/>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.7.3. ábra. Csángó zászló
(forrás:

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Cs%C3%A1ng%C3%B3k>, letöltés: 2020. 10. 09.)

4.2.4.7.4. ábra. Bukovinai székely viselet
(forrás:

http://users.atw.hu/bszekely/folk_jov/folk_jov.html, letöltés: 2020. 10. 10.)

4.2.5. Kárpátalja

Kárpátalja (hivatalosan Kárpátontúli terület) Ukrajna nyugati, Magyarországgal, Szlovákiával, Romániával és egy kis szakaszon Lengyelországgal szomszédos régiója, amely sok tekintetben eltér Ukrajna többi vidékétől. Ez leginkább annak a következménye, hogy bár

lakosságának nagy részét a kárpát-ukrán (ruszin) nemzetiségűek teszik ki, a második világháborúig Ukrajnától függetlenül fejlődött, mintegy ezer esztendeig Magyarország, majd a trianoni békediktátum után Csehszlovákia, illetve 1945-től 1991-ig a Szovjetunió ukrainai részeként.³⁴⁸ Földrajzi és néprajzi szempontból nézve a 20. század elejétől *Kárpátalja* néven ismert régió az *Északkeleti-Felvidék* részeként tekinthető, az Északkeleti-Kárpátok és azok déli peremterületeit magába foglaló térség, mely három nagy történelmi táj és egyben kulturális régió: *Erdély*, *Felföld* és az *Alföld* találkozásponjtjában fekszik.³⁴⁹

A földrajzi környezet és az ezen alapuló gazdálkodás *Kárpátalja* népi kultúrájában egy hármas, horizontális tagolódást eredményezett. Az alföldi területeken extenzív, de komplex gazdálkodás folyt (elsősorban szarvasmarhatartással és földműveléssel), a középhegységi vidékeken a gazdasági élet alapja a külterjes pásztorkodás (sertés- és szarvasmarhatartás), a havasokon pedig a juhászat volt.

Kárpátalja kulturális arculatának kialakításában a változatos természetföldrajzi adottságok mellett jelentős szerepet játszottak az etnikai és vallási viszonyok. *Kárpátalja* soknemzetiségű vidék. Az itt élő népek (ruszinok, magyarok, románok, szlovákok, németek, cigányok, zsidók, valamint az utóbbi 60 évben betelepült oroszok, ukránok stb.) közösen alakították a régió népi kultúráját, eközben hatással voltak egymás hagyományos építészetére, népviseletére, népzenejére, néptáncára, tárgyhasználatára, étkezési szokásaira, folklórára is. A különböző etnikai és felekezeti (görögkatolikus, római katolikus, református, görögkeleti stb.) csoportok közti interferencia, a történelmi sorsfordulók gyakorisága megnehezíti az etnikai és kulturális határok kijelölését. Módosulnak a nyelvi és kulturális határok az asszimiláció és az állami politika következtében is, főleg a vegyes lakosságú vidékeken. A kulturális régiók határait azért is nehéz meghúzni, mivel azokat széles átmeneti sávok választják el egymástól, ahol megnő a kistáji lokális változatok száma. Egy biztos: *Kárpátalja* néprajzát csakis a helyi nemzetiségi kultúrák ötvözetében lehet tanulmányozni és elemezni.

³⁴⁸ Anekdotába illik, hogy egy idős kárpátaljai lakos legalább öt rendszer alatt élt, öt állam polgára lehetett, miközben ki sem mozdult falujából.

³⁴⁹ Nem véletlen, hogy a tradicionális népi kultúra terén a politikai kényszerközösségként létrejött Kárpátalja egyes tájai közelebb állnak a felvidéki (Ung), a szatmári (Bereg, Ugocsa) vagy az erdélyi (Máramaros) típusokhoz, mint egymáshoz. Egységes „kárpátaljai” kultúra és mentalitás az együtt eltöltött egy évszázad alatt még az itteni magyarok esetében sem alakult ki teljes mértékben, nem beszélve a Kárpátalján élő többi nemzetiségről.

4.2.5.1. Az Ungi-Tiszahát

Az *Ung-vidéknek* is nevezett, a történelmi *Ung vármegye*³⁵⁰ keleti részének megfelelő, a 2020. évi közigazgatási reform által jelentősen megnövelt területű Ungvári járás Kárpátalja nyugati sarkában található, központja Ungvár, amely egyben megyeközpont is. Megyei alárendeltségű város Csap (*Csop*) is – az ország nyugati kapuja. Ungvár és Munkács között félúton egy városi jellegű település található – Szerednye.³⁵¹ A gazdag történelmi emlékek (az ungvári, a nevickei és a szerednyei vár, az ungvári (*Uzshorod*) skanzen, a gerényi (*Horjani*) rotunda stb.) mellett nemes borfajtáiról is híres e vidék.

Az itteni lakosság többsége ukrán és ruszin. A magyarok elsősorban a járás déli részén élnek (Szürte (*Szjurte*), Tizasalamon (*Szalamonovo*), Eszeny, Szalóka (*Szolovka*), Tiszaásvány (*Tiszaasvany*), Nagyrát (*Rativci*), Nagygejőc (Veliki Gejevci), Csap, Gálóc (*Halocs*) és más településeken). A térség hitélete rendkívül színes. A legjelentősebb a görögkatolikus egyház, a pravoszláv felekezet, a református és a római katolikus egyház.

Az *Ung-vidék* déli, Tisza menti, síkvidéki részét foglalja el az *Ungi-Tiszahátnak* nevezett kistáj. Az egykori mocsaras erdőségek kiirtásával nemcsak az ősfoglalkozások (halászat, pákászat, rideg szarvasmarhatartás, makkoltató sertésstenyésztés, pásztorkodás) tűnt el a vidékről, hanem a virágzó fagegmunkálás anyaga: a tölgy és a nyárfa is.

Az *Ungi-Tiszaháton* a házak ormának egyik faragott ékessége volt a *nyárs*. Ezt gazdagon díszítették: gombot, csillagot, tulipánt faragtak a szárára, sőt a végére is. A *redelyes* (tornácos) lakóházak a 19. század közepétől jelentek meg a magyarlakta vidékeken. A hagyományos állattartó gazdálkodással magyarázható az *Ung-vidéki* pásztorművészet fejlettsége. Leghíresebbek a szaruból készült tárgyak, elsősorban jelzőkürtök, sőtartók. Ungvár egykor számos kisiparnak volt virágzó központja. Többek között ez az a terület, ahonnan a *guba* hódító útjára indult a 17. században.

Az *Ungi-Tiszahát* szellemi hagyományai között is számos archaikus elemet találunk. Például a ház oromzatára kenyeret tűztek, hogy ezzel hárítsák el a tűzvészt. Szalókán még ma is él a *gubázás* szokása. (4.2.5.1.1., 4.2.5.1.2. és 4.2.5.1.3. ábra)

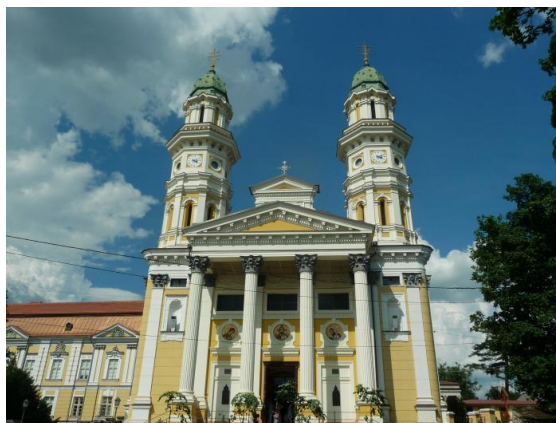
³⁵⁰ A történelmi *Ung vármegye* keleti része a második világháborút követően a Szovjetunióhoz, majd a mai Ukrajnához került. *Ung-vidék* kisebbik, nyugati fele Csehszlovákia része lett, ma is Szlovákiához tartozik, déli része pedig Magyarországé maradt. Az Ungvári járáshoz 1945 után csatolták a korábban *Szabolcs vármegyéhez* tartozó Tiszaásványt (*Tiszaasvany*), Eszenyt és Szalókát, valamint a *Bereg vármegye* részét képező Kis- és Nagydobronyt, valamint Tiszaágteleket (*Tyiszaahtelek*).

³⁵¹ A szőlőgazdaságáról ismert településen született és halt meg Dobó István, az egri hős. A Mikszáth-regényhős Buttler János gróf helyi kúriájában őrizték egy éjszakán keresztül a Szent Koronát. A település határában vesztette életét Egán Ede, a hegyvidéki akció atyja.

4.2.5.1.1. ábra. Az ungvári vár

(forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ungv%C3%A1ri_v%C3%A1r, letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.1.2. ábra. Az ungvári görögkatolikus székesegyház

(forrás: <http://wikimapia.org/11725373/hu/G%C3%B6r%C3%B6g-Katolikus-sz%C3%A9kesegyh%C3%A1z>, letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.1.3. ábra. Az ungvári skanzen: a viski ház (forrás:

<https://karpatalja.ma/kultura/kulturalis-hirek/felujitottak-az-ungvari-skanzenben-talalhato-viski-haz-tetoszerkezetet/>, letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége

Kárpátalja legnagyobb magyarlakta községe, az 5800 fős, református hitű, eredetileg Bereg megyéhez tartozó Nagydobrony (*Velika Dobrony*) lakóinak festői öltözködésével,³⁵² viselkedésével kirí az Ung-vidéki falvak közül, lakói palócos nyelvjárásukkal nyelvszigetet képeznek a helyi magyarság körében. Egyesek szerint a kabarok, mások szerint a kunok vagy palócok leszármazottjai lakják a helységet.³⁵³

A nagydobronyiak a környék leghíresebb zöldségtermelői, emellett ők látják el a környéket korai burgonyával, piros paprikával és cirokseprűvel is.

A nagydobronyiak a mai napig megőrizték sajátos hagyományait. Virágvasárnap a lányos háznál feldíszített zöld ágat szúrnak a kerítésbe, ezt *zöldágazásnak* nevezik. A Krisztus jeruzsálemi bevonulására utaló pálmaágakat helyettesítő zöld ágak szakrális jelentése mellett profán jelentése is van a hagyománynak: a lányos házban felhívják a fiúk figyelmét, hová menjenek locsolkodni. A község egész Kárpátalján ismert híres szötteseiről, festett hímeseiről, újabban pedig a Hidi családnak köszönhetően kerámiaművészetéről. (4.2.5.2.1. ábra)

4.2.5.2.1. ábra. Nagydobronyi viselet

(forrás: <http://www.patriotaeuropa.hu/370.html>, letöltés: 2020. október 20.)

³⁵² A festői dobronyi női viselet, melyet az ing mellett leginkább a színes *sokszoknya* (a rózsás felső szoknyát itt *kabátnak* nevezték), a színes *lajbi*, a *kötő*, a *nyakbavaló* és a csizmaviselet jellemezte, a második világháború után kezdett kimenni a köznapi használatból, akárcsak a férfiak viselete (magyaros szabású hamuszürke nadrág, télen fehér guba).

³⁵³ A palóc eredet tudományosan nem bizonyított, az antropológiai vizsgálatok ugyanakkor az átlagosnál erősebb törökös jelleget mutattak ki a nagydobronyi lakosoknál.

4.2.5.3. Munkács környéke

Munkács (*Mukacsevo, Mukacseve*) környékét néprajzilag nem tartjuk önálló kistájnak. A történelmi *Bereg vármegye* középső részét kitevő terület a jelenlegi Munkácsi járás déli részének felel meg. A környék a honfoglalás idejében két fontos vár (Ungvár és Borsova) közé ékelődve sokirányú csapásnak volt kitéve. A tatárjárást követően meggyorsult a vidék benépesítése magyar és külföldi *hospesekkel*. Ebben az időszakban vándorolt Munkács környékére jelentős számú ruszin nemzetiség is. E tájon zajlottak a Rákóczi-szabadságharc jelentős hadi eseményei is, melyek hatására a lakosság ismét megtizedelődött. Ezt követően a volt Rákóczi-birtokok a Schönbornok kezére kerültek.

Munkács térsége átmeneti övezetben fekszik a Beregi-sík és a hegyvidék között. A vízjárta alföldi tájakhoz észak felől erdőkkel borított középhegységek kapcsolódnak. Az ott élő emberek főleg rozst és árpát, a kapásnövények közül pedig burgonyát és kukoricát termesztettek, de a növénytermesztés legfeljebb az önellátás szintjét érte el.

A járás lakosságának zömét az ukránok, illetve a ruszinok teszik ki. A kerület déli részén, illetve Munkácson azonban számottevő magyar kisebbség is él. *Kárpátalja* német kisebbsége három itteni faluban: Alsóschönborn (*Senborn*), Felsőkerepec (*Verhnyij Koropec*) és Pósháza (*Pavsino*) településeken él. Az első német telepések valószínűleg a tatárjárást követően betelepített Rajna-vidéki szászok voltak, a legtöbben azonban a Rákóczi-szabadságharc leverése után költöztek erre a tájra. (4.2.5.3.1. és 4.2.5.3.2. ábra)

4.2.5.3.1. ábra. A beregvári (*Karpati*) Schönborn-kastély (forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Beregv%C3%A1r>, letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.3.2. ábra. A munkácsi vár (forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Munk%C3%A1csi_v%C3%A1r, letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát

Az egykori *Bereg* (a név a magyar *berek*, *liget* szóból származik) vármegye nem volt azonos a mai *Beregi-Tiszhátnak* nevezett kistájjal.³⁵⁴ A Beregi-sík, melyet a Tisza jobb partján elterülő nagy, egységes tájnak kell tekintenünk, egyfelől az *Alföld*, másfelől – a Kárpátok hágóin át – a galíciai mezőgazdasági táj közé ékelődik. A *Beregi-Tiszhát* legértékesebb kincse a lapályt borító termékeny talaj és a meleg, csapadékos éghajlat. Ezek arányos, extenzív gazdálkodás lehetőségét biztosították, ahol az állattartás, a földművelés és a szőlőtermesztés mellett több kiegészítő tevékenység: méhészet, kendertermesztés, halászat is hangsúlyt kapott. A vidék gazdaságát napjainkban is elsősorban a mezőgazdaság határozza meg. A barátságos beregi tájat szorgos emberek lakják, akik életét és mentalitását évszázadokon keresztül a gyümölcs, a szőlő és a bor határozta meg. A vizenyős terület jó környezetet biztosított a kender termeszésére. Nem csoda, hogy messze földön is nevezetessé vált a beregi szóttas, melynek készítését a Nagyberegi Középiskolában oktatják is.

A lakosság tárgyi kultúrája hasonlít az ungi, ugoc sai, de a szatmári falvak műveltségére is. Az építkezés alapanyaga a legrégebb időben itt is elsősorban a fa és a vessző lehetett, amit később az *Alföld* felől kiindulva felváltott a földépitkezés, a vályogház. A korai faépitészet máig fennmaradt gyönyörű emléke Csetfalva gótikus fatemploma.

A gazdasági építmények közül meg kell említeni két tárolótípust, amelyek csak ezen a vidéken fordultak elő. Az egyik az ún. *hargus* (Makkosjánosi, ukránul Janosi), amely két kakasülőre erősített fakeret, arra lehetett felakasztani húst, ruhát, kenderkötelet stb. A másik, a szintén tárolásra szolgáló, kakasülőre felfüggesztett *szalonnás kas* (Balazsér).

Az itt élő magyarok viseletét már Uszkay Mihály is leírta a 19. század derekán: lobogós gyolcsing, mellény, gatyá, csizma, fekete kalap, fekete selyem nyakkendő és guba a férfiaknál, ing, sok szoknya, fehér köté ny, piros csizma, főkötő, guba a nőknél.

Gazdag a táj szellemi kultúrája is. Elevenen élnek a hiedelemvilág egészen archaikus lényei: *boszorkány*, *házcusuzó*. Még a 20. század elején is élt Beregújfaluban a *rostaforogtatás* mágikus cselekménye. Gazdag a halottkultusz szokásanyaga is. Beregi falvakban például szokás volt a temetésre hívogatás a halotti vőfélyekkel. Számos napjainkig élő népszokás színesíti a vidék hagyományos kultúráját. Ilyen a bábtáncoltató betlehemes Mezővárban és Mezőgecsében (*Gecca*), valamint a névnapköszöntő *muzsákolás* Sárosorosziban (*Oroszijeve*).

³⁵⁴ Trianon kettészakította a korábban egységes beregi tájat. A magyarországi földrajzi szakirodalom *Beregi-Tiszhát* néven a Tisza jobb partján elterülő és az országhatárig terjedő kis tájegységet nevezi. A táj másik fele, a jelenleg Ukrajnához tartozó *Beregi-Tiszhát Kárpátalja* déli részén helyezkedik el, és közigazgatásilag nagyjából a Beregszászi járás nyugati részének felel meg.

Beregvidék a kárpátaljai magyarság központja, Beregszász (*Berehove*)³⁵⁵ a megye egyetlen magyar többségű városa, amelyben – Munkácshoz, Ungvárhoz és Nagyszőlőshöz hasonlóan – még a 20. század első felében is pezsgő polgári élet folyt. Az itteni magyarok makacsul ragaszkodnak hagyományaikhoz, kultúrájukhoz. A hagyományörzést és a magyar kultúra népszerűsítését szolgálják a napjainkban egyre gyakrabban megrendezett fesztiválok, falunapok és egyéb rendezvények. (4.2.5.4.1., 4.2.5.4.2., 4.2.5.4.3., 4.2.5.4.4. és 4.2.5.4.5. ábra)

4.2.5.4.1. ábra. Tiszaháti viselet a 19. században
(forrás:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tiszah%C3%A1ti_n%C3%A9pviselet.jpg,
letöltés: 2020. október 20.)

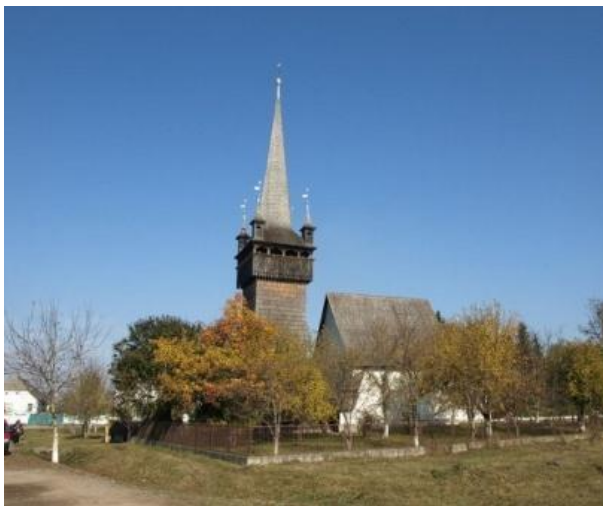
4.2.5.4.2. ábra. Szövés oktatása Nagyberegen (Veliki Berehi)
(forrás:

<http://karpataljainepfoiskola.com/?p=372>,
letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.4.3. ábra. Beregi szőttesek
(forrás: <http://karpataljainepfoiskola.com/?p=372>, letöltés: 2020. október 20.)

³⁵⁵ Itt működik a kárpátaljai magyarság szellemi központja, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

4.2.5.4.4. ábra. A csetfalvai református templom és fa harangtornya
(forrás:

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Csetfalva>,
letöltés: 2020. október 20.)

4.2.5.4.5. ábra. Beregszász: az egykori törvényszék épülete; ma a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a kárpátaljai magyarság szellemi központja
(forrás:

<https://karpataljalap.net/2019/06/12/iden-varja-az-alapkepzesre-felvetelizoket-rakoczi-foiskola>,
letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.5. A Szernye-mocsár, a Tóhát térsége

A 18-19. századig a Beregi-Tisza-hát lankás síkjától markánsan elkülönült a Szernye-mocsár,³⁵⁶ a Tóhát és a Vérke mente ingoványos térsége. Ezek Bereg vármegye egyharmadát elfoglaló, állandóan vagy időszakosan vízzel borított területek voltak, melyek dús vegetációja nagy mennyiségű és kitűnő kaszálókkal és legelőkkel jó feltételeket biztosított az extenzív állattartás számára. 1874-ben kezdődött a láp lecsapolása (s az 1950-es évekig tartott), helyén kaszáló, legelő és kitűnő búzaföld lett.

A néprajzi érdeklődést azért vonta magára ez a táj, mert a mocsári, lápi gazdálkodás – halászat, csikászat, pákászat – és az állattenyésztés – makkoltató sertés-, illetve rideg szarvasmarha-tenyésztés –, valamint az ezekhez kapcsolódó anyagi kultúra még a 20. század 30-as éveiben is fellelhető volt.³⁵⁷ A környéken néprajzi gyűjtéseket végzett Gönyei (Ébner) Sándor szerint a földrajzi, táji környezet hatása kézzelfoghatóan jelen volt a mocsár környéki falvakban: Dercenben, Fornoson, Gáton (Haty), Gúton, Beregújfaluban (*Berehujfalu*), Kígyóson (*Kigyos*). Az építkezés anyaga egyrészt a tölgyfa volt, másrészt a mocsár szélén növő vesszős bokrok és fák (éger, fűz, mogyoró stb.). Általában talpakra építkeztek, a legrégebb lakóháztípusok Dercenben találhatóak. A 19. század közepétől itt is megjelentek a

³⁵⁶ Régi nevén: *Nagy-tó* vagy *Gáti-tó*, újabban *Fekete-mocsárnak* is említik.

³⁵⁷ Erről az életformáról ír futólag Pálóczi Horváth Lajos *Álompákász* című könyvében.

tornácos házak. A 20. század első évtizedeiben még használatos volt az ún. *tőkéskapu*. Ez a *Szernye-mocsár* és a *Tiszahát* olyasféle néprajzi sajátosságának tekinthető, mint a székelyeknél a székely kapu.

A *Szernye-mocsár* környéki falvak, elzártságukból adódóan, viszonylag jól megőrizték népi kultúrájukat. Beregújfaluban például csak az 1920-as években kezdte felváltani aratáskor a kasza a sarlót. Dercen, Fornos és a többi település jellegzetes paraszti viselete az 1940-es évek elejére ment ki az általános használatból. Botlik József Gát című monográfiájában részletesen leírja a helyi viselet elemeit: a *négyszélgatyát*, a ráncos ujjú férfiinget, a lajbit, az ujjast, a fekete és fehér gubát, a darutollas Kossuth-kalapot vagy báránybőr sipkát, a nőknél a Gáton *pendelynek* nevezett vászonkabátot (alsószoknyát), ingvállat stb.

Gazdag folklórananyagot gyűjtött a *Szernye-mocsár* környéki falvakban Pálóczi Horváth Lajos és Czébely Lajos. Dercenben és Fornoson a lányos háznál karácsony éjjelén megkoszorúzták a kútgémet, jelezve, hogy eladó lány van a háznál. A *legényavatás* húsvét másod- vagy harmadnapjához kötődött, amikor a legénykének kemény próbát kellett kiállnia: a többiek úgy dobálták fel a levegőbe, hogy a feje a mestergerendához ütődjék. Táncozás után következett a *hajnalozás*, amelynek kezdetekor énekelt nóta első strófája így kezdődik: „*Szól a figemadár,*³⁵⁸ *Mindjárt megvirrad már.*” A vidék rendkívül gazdag hiedelemmondákban, melyekben még mindig él a nagy járványok, elsősorban a kolera emléke. (4.2.5.5.1. és 4.2.5.5.2. ábra)

4.2.5.5.1. ábra. Falusi életkép
(fotó: Kész B., 2012.)

4.2.5.5.2. Mangalicák
(fotó: Kész B., 2012.)

³⁵⁸ A *figemadár* a függő cinke helyi neve.

4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszahát

Nagyszőlős környéke, *Ugocsa* volt az egyik legkisebb történelmi vármegyénk, ennek ellenére küldöttei „Ugocsa non coronat” felkiáltással tiltakoztak az országgyűlésen Mária Terézia (más verzió szerint Habsburg Ferdinánd) megkoronázása ellen. A vármegye³⁵⁹ két járásra volt felosztva: a Tizáninenni járás székhelye Nagyszőlős (*Vinohravyiv*), a Tizántúli járásé pedig a jelenleg Romániához tartozó Halmi (Halmeu) volt. A *Tizántúl* megnevezés ma is használatos a köznyelvben a 2020-ig létező Nagyszőlősi járás³⁶⁰ déli felének megkülönböztetésére. Ugyancsak használatos az *Ugocsai-Tiszahát* megnevezés is a Tisza menti települések megkülönböztetésére. Ezenkívül ismert a *Dél-Ugocsa* megnevezés is: a román határ mentén húzódó kistérséghez kilenc település tartozik.³⁶¹

A Tisza által kettészelt *Ugocsa* keleti része erdős hegyvidék, nyugati fele pedig lapályos, egykor mocsaras síkság. A megye zömmel faluhelyen élő magyar, ruszin és román lakosságának évszázadokon keresztül a sófuvarozáson kívül a mezőgazdaság volt úgyszólván az egyedüli foglalkozása. A természeti viszonyokból adódóan *Ugocsára* is jellemző volt a gazdasági és a kulturális tagolódás. A tágas határral rendelkező alföldi falvak a gabonatermesztésre és extenzív nagyállattartásra, a déli fekvésű vulkáni dombvidék lakosai a gyümölcs- és szőlőtermesztésre, a tölgy- és bükkerdőkkel borított hegyi települések pedig a sertésstenyésztésre szakosodtak.³⁶² Fontos szerepet játszott a vízparti falvak életében a halászat, csikászat, az erdővel körülvett településeken pedig a famegmunkáló kézműipar, például Salánkon (*Salanki*) a kádármesterség. Fejlett volt régebben a magyarlakta falvakban a fazekasipar, a kenderfeldolgozás és a szövés is.

Jelenleg a tájegység legmeghatározóbb nemzetisége az ukránoké (ruszinoké)³⁶³, de elsősorban a határ menti részeken jelentős a magyar nemzetiség. Vallási szempontból *Ugocsa* talán egész Kárpátalja egyik legszínesebb tája. Az *Ugocsai-Tiszahát* magyar falvai az évszázadok folyamán egységes, jellegzetes kultúrájú tájegységet képeztek. Döntően

³⁵⁹ A megyének nevet adó egykori település (*Ugocsa*) és a megye megtelepítését megindító királyi uradalom központja (Királyháza) mellett megépült a szintén központi szerepet játszó királyházai Nyalábvár, a nagyszőlősi Kankó vár és Nagyszőlős városa is.

³⁶⁰ A 2020. évi közigazgatási reform keretében az ukránjai településeket kistérségekbe vonták össze, egyes járásokat pedig egyesítettek. Így például a Nagyszőlősi járás a Beregszászi kistérség része lett.

³⁶¹ *Ugocsa* nagysága mintegy kétszerese volt a jelenlegi járás területének, a többi ma javarészt a romániai *Szatmár megyéhez* tartozik, néhány hektárnyi terület pedig Trianon óta a jelenlegi Szabolcs-Szatmár-Bereg megye része. A történelmi *Ugocsa* egyes részei *Kárpátalja* korábbi Huszti és Ilosvai járásához kerültek. A Nagyszőlősi járáshoz került viszont az egykori szatmári település, Nagypalád.

³⁶² Nagyszőlős környékének szőlőkultúrája országos szinten kiemelkedő. Az itteni falvak képét meghatározza a lugasos szőlőművelés. Nem egy falu szűkebben is specializálódott, mint pl. a marhatartásáról híres Salánk.

³⁶³ Ukrajnában a ruszinokat nem ismerik el hivatalosan külön nemzetiségnek, az ukránok egyik alcsoportjának tekintik őket. Ezért a ruszin származású lakosság nagy része mára elvesztette ruszin identitását, ukránnak tartja magát. A ruszinokról/ukránokról a 4.2.5.10. fejezetben olvashatunk bővebben.

református, kismemesi gyökerű vidékről van szó, amely mentalitásában, anyagi és szellemi kultúrájában még napjainkban is elkülönül környezetétől. A helyi magyarság népi kultúrája sok közös vonást mutat az *Ungi-* és *Beregi-Tiszahát* népi műveltségével. A táj népi építészetére jellemző a tornácos lakóház. Ugocsában is az ún. szamosi háztípus terjedt el leginkább, mely általában háromosztatú volt (első ház-pitvar-hátsó ház (kamra)). Korábban gyakori volt a *szabadkémény* és a *nyitott eresz* vagy *nyitott pitvar (kutyafekvő)*. A berendezés jellemző tárgyai közül megemlíthetjük a kandallót, a kemencét, a *tűzikutyát*, a fazék megtámasztására szolgáló *treifuszt* (háromlábat), a jellemző gazdasági épületek közül pedig a *tengerikast*, a *szilvaaszalót* és a szénatárolót, az *aborát*. Az ugocsai falvak népi építészetébe nyújt bepillantást a Tiszaháti Tájmuzeum (skanzen), mely jellegét tekintve egyedülálló a térségben.³⁶⁴

Az ugocsai népviseletre jellemző volt, hogy a férfiak háziszóttos inget és gatyát, magyaros szabású fekete vagy szürke szövetruhát, *surcnak* nevezett kötényt, kalapot vagy kucsmát viseltek, a nők pedig sok szoknyát, *surcot*, fekete nagykendőt, hímzett inget, hideg időben gubát hordtak. A helyi népművészetről a szóttosok,³⁶⁵ a hímzések, a kosárfonás és a fazekasság révén kell beszélnünk.

Ugocsában még jó néhány népszokást ismernek. A kollektív emlékezet szerint farsang végi szokás volt például Batárban (*Bratove*) a *szűzgulyahajtás*, amikor tréfás rigmusokkal gúnyolták ki azokat a lányokat, akik nem mentek férjhez a farsang idején. A népszokások gazdag tárházát őrizte meg a húsvéti és a karácsonyi ünnepkör. A húsvéti nagyböjti és nagyheti szokások, a katolikusok *pászkaszentelése*, valamint a karácsonyi *kántálás*, *betlehemezés* napjainkig élő hagyomány.³⁶⁶ Igen gazdag a vidék folklórja is. A kutatók több régi balladát (például a Molnár Anna-ballada egy változatát), hiedelemmondát (a tudós kocsis stb.) is lejegyezték.³⁶⁷ Napjainkig jellemző a görög- és római katolikus lakosság körében, hogy mind a szóbeliségben, mind a laikus népi kéziratok füzeteiben fellelhető az archaikus-apokrif népi imádság. Ezek a drámai elemeket is tartalmazó epiko-lírikus szövegek a középkori magyar nyelvű szakrális költészetünk bizonyítékai.

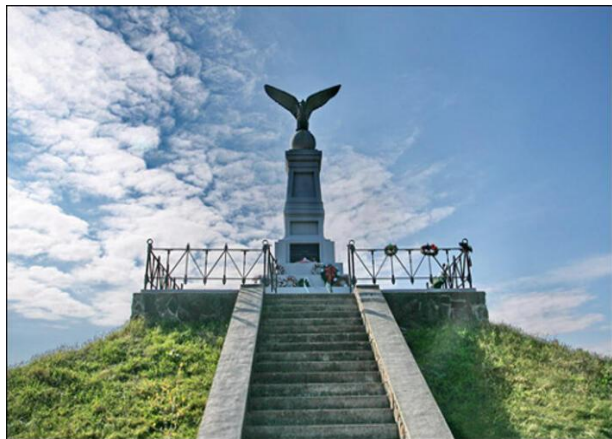
³⁶⁴ Helyileg Tiszafarkasfalván (*Vovcsanszke*), a mára már Tiszabökénybe (*Tiszobikeny*) olvadt kisközségben található, mely az *Ugocsai-Tiszahát* szerves részét képezi.

³⁶⁵ A *tiszaháti* keresztiszemes hímzés leírása és népszerűsítése Szirmai Fóris Mária nevéhez fűződik, aki Tiszabökényben végzett gyűjtőmunkát a két világháború között.

³⁶⁶ Salánkon a közelmúltig gyakorolták a *bozszenkázás* (disznótoros álarcos alakoskodás) szokását.

³⁶⁷ Az *ugocsai* magyarság kutatásában értékes munkát végzett 1943–1944-ben az Ugocsai Nép- és Tájkutató Tábor.

Ugocsa gazdag népi kultúráját az utóbbi időben a falusi turizmus keretein belül próbálják újra felfedezni. (4.2.5.6.1., 4.2.5.6.2., 4.2.5.6.3., 4.2.5.6.4., 4.2.5.6.5., 4.2.5.6.6., 4.2.5.6.7., 4.2.5.6.8. és 4.2.5.6.9. ábra)

4.2.5.6.1. ábra. A tiszaujlaki turul – a Rákóczi-szabadságharc első győztes csatájának emlékműve

(forrás:

<https://szabadmagyarszo.com/2018/07/15/paszt-or-istvan-a-karpataljai-magyaroknak-tudniuk-erezniuk-hinniuk-kell-hogy-a-magyar-nemzet-egyseges/>, letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.6.2. ábra. Tornácós ház
(fotó: Kész B., 2012.)

4.2.5.6.3. ábra. Házbelső a tiszaháti skanzenben
(fotó: Kész B., 2007.)

4.2.5.6.4. ábra. Abora
(archív fotó, Nagydobrony)

4.2.5.6.5. ábra. A salánki hordó készítése
(fotó: Kész B., 2016.)

4.2.5.6.6. ábra. Salánki viaszos hímes tojások
(Kész Réka, 2020.)

4.2.5.6.7. ábra. Szentelményes kosár,
Nevetlenfalu (Nevetlenfalu, Gyakovo)
(Kész Réka, 2018.)

4.2.5.6.8. ábra. Református fejfa Ugocsában
(fotó: Kész B., 2007.)

4.2.5.6.9. ábra. Betlehemes csoport
(fotó: Kész B., 2007.)

4.2.5.7. Egy falunyi *Szatmár* – Nagypalád

A nagyobb részét ugoicsai területekből létrehozott, 2020-ban pedig a Beregszászi kistérségbe beolvasztott Nagyszőlősi járás délnyugati csücskében van egy falu, amelynek eredetileg semmi köze sem volt Ugoicsa megyéhez. A jelenleg mintegy kétezer fő által lakott Nagypaládot (*Velika Palagy*) ugyanis a szomszédos Szatmár megye testéből hasította le az első Csehszlovák Köztársaság. Így országhatár ékelődött a nevezett település, valamint a Magyarországnak meghagyott Kispalád és Botpalád közé, melyekkel együtt Nagypalád addig egységes tájat, a *Palágyaságot* alkotta.³⁶⁸

A Szatmári-síkság peremén elhelyezkedő Nagypalád a Túr és a Tisza között, az ukrán–magyar és az ukrán–román hármashatár térségében található. A valaha módos, gazdálkodó települést hagyományőrző emberek lakják, akik tudatában vannak értékeiknek. A 20. század elején többször is megfordult a faluban a népköltészeti anyagot gyűjtő Móricz Zsigmond.³⁶⁹ A községben járt híres emberek közül Móriczon kívül meg kell neveznünk Balogh Sándor falukutatót és Szabó Lászlót.³⁷⁰

A település elzártságának köszönhetően itt a legutóbbi időkig fennmaradtak a hagyományos életforma, a népi kultúra elemei. A helyi lakosok számos népszokást ismernek. Nagypalád néprajzi értékeinek gyöngyszemeit az unikálisnak mondható, ezért Kárpátaljaszerte és Magyarországon is ismert paládi fedeles kiskapuk képezik. Nagypalád egyik nevezetessége a neogótikus református templom. (4.2.5.7.1. és 4.2.5.7.2. ábra)

³⁶⁸ A település, illetve az egész táj nevének eredetét két elmélettel is magyarázzák. Az egyik szerint a Palád szó a Pál, Pala keresztnév -d képzős származéka, s ebben az esetben egy Pál névre hallgató földbirtokos emléke őrződhetett meg a falu nevében. A másik elmélet szerint viszont a beszélt nyelvből már kiszorult, „iszapos hely, homokzátony” jelentésű „palaj” szó lappang a névben.

³⁶⁹ Móricz Zsigmond 64 népdalt jegyzett le a településen. Ma a legismertebb népdalok: *Nagypaládon fűtyül a rigó...*, *Nagypaládi gyerek vagyok...*, *Nagypaládon végigmenni nem lehet...* stb. Fennmaradt néhány népballada is: *Bereg náni kiment az erdőbe*, *Megölték a csipkést*, *Hallottátok*, *Szárazberken mi történt?*

³⁷⁰ Utóbbi az Ybl Miklós Műszaki Főiskola docenseként a Népi Építészeti Tudományos Diákkör hallgatóival 1999-ben végzett felméréseket Nagypaládon.

4.2.5.7.1. ábra. Lányok szatmári típusú viseletben
(fotó: Kész B., 2019.)

4.2.5.7.2. ábra. Rézüstben fő a szilvalekvár
(fotó: Kész B., 2012.)

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)³⁷¹

Máramaros erdővel borított, hegyvidéki területét a honfoglalás idején alig lakták, csak az Árpád-házi és az Anjou királyok általi telepítések következtében alakult ki ruszinokból, románokból, szászokból és magyarokból álló vegyes lakossága. *Máramaros*, *Kárpátalja* nyugati felétől eltérően, a *Partium* területéhez tartozott, s Magyarország három részre szakadása után fokozatosan az Erdélyi Fejedelemséghez csatlakozott, bár jogilag nem olvadt vele össze. A trianoni döntés értelmében *Máramaros vármegye* déli részét Romániához csatolták, az északi rész előbb Csehszlovákiához, a második világháborút követően a Szovjetunióhoz, 1991-től pedig Ukrajnához került.

Máramaros lakóinak megélhetését évszázadokon át két fő tevékenység biztosította. Az egyik a fakitermelés volt: az innen származó nyersfát a ruszin tutajosok az 1950-es évekig egészen a Tiszáig, majd onnan az *Alföld* széléig úsztatták le. A gazdasági élet másik hagyományos ága a sóbányászat volt. A középkorban a só kitermelése királyi monopóliumnak számított, a sóbányászat fellendítése érdekében Károly Róbert 1329-ben öt, túlnyomó

³⁷¹ E megnevezés alatt nem a magyarországi szóhasználat szerinti Felső-Tisza-vidéket értjük, hanem a folyó legfelső szakaszát.

többségben magyar és szász lakosságú máramarosi településnek adott kiváltságokat, ún. szabad királyi városi státust: Husztnak, Visknek, Técsőnek, Szigetnek és Hosszúmezőnek.³⁷²

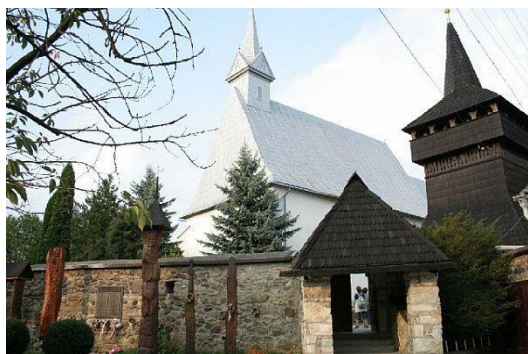
A századok folyamán az eredetileg kevert nemzetiségű települések homogenizálódtak. A központi *Tisza-völgy* városaiban a magyar népelem dominált, a jobb parti mellékfolyók völgyében a ruszin, míg a bal parti oldalon a román elem jutott túlsúlyra. A máramarosi magyarság ma csak néhány nyelvszigeten – Técső (*Tyacsiv*), Visk (*Viskove*), Aknaszlatina (*Szlotvino*) –, illetve szórványokban – Huszt, Bustyaháza (*Bustino*), Rahó (*Rahiv*), Kőrösmező (*Jaszinya*), Gyertyánliget (*Kobilecka Poljana*), Tiszabogdány (*Bohdan*) – él.

A helyi magyarok évszázadok óta békésen együtt élnek sok más etnikummal, kölcsönösen gazdagítva egymás kultúráját. A földrajzi környezet sajátosságai hasonló vonásokat, szoros interetnikus kapcsolatokat hoztak létre a magyar, a német, a román és a ruszin lakosság között (hegyvidéki táj – az állattenyésztés, a pásztorkodás fontossága; erdőségek – erdőgazdálkodás, a fa széles körű felhasználása; ásványvízforrások – fürdőkultúra; gazdag ásványkincslelőhelyek – szlatinai (*Szlotvino*) sóbányászat, dolhai (*Dovhe*) és rókamezei (*Liszicsovo, Liszicsevo*) vasművesség stb.). Az itteni magyarság ugyanakkor inkább a Tisza völgyében telepedett meg, ahol lehetőség volt a földművelésre is, városi jellegű településen pedig fontos szerepet játszott a kézműipar (szűcsök, szabók, csizmadiák, gombkötők, fazekasok, kovácsok, kerékgyártók, lakatosok, ácsok, kádárok, kőművesek, bádgosok stb.) és a kereskedelem is.

Napjainkban a máramarosi táj *Kárpátalja* legszegényebb, legfejletlenebb része. A régi bányaiipar már a múlté, az iparnak jogosan nincs is jövője e vadregényes vidéken, a rabló módon történő fakitermelés környezeti problémákat okozott, a mezőgazdaság fejlődésének a természeti viszonyok szabnak gátat, így a legperspektivikusabb megoldás a turizmus fejlesztése. Visken (*Viskove*) már sikeresen működik a falusi turizmus, a helyi tájház ízelítőt nyújt a település tárgyi néprajzából. Egyre több vendég keresi fel a vidék más nevezetességeit is: a nagy múltú huszti várat, a gótikus stílusú, 14. századi, fallal körülvett huszti református templomot középkori freskóival, a szintén középkori técsői (*Tyacsiv*) és viski református erődtemplomokat.³⁷³ (4.2.5.8.1., 4.2.5.8.2. és 4.2.5.8.3. ábra)

³⁷² E „koronavárosoknak” nevezett települések a Tisza partján, illetve annak közelében fekszenek, három – Huszt, Visk (*Viskove*) és Técső (*Tyacsiv*) ma Ukrajnához, Hosszúmező és az egykori megyeközpont, Máramarossziget pedig Romániához tartozik.

³⁷³ A 13. században épített técsői templom mennyezetén közel kétszáz festett fakazetta látható, rajtuk a növényi motívumok mellett egyedülállóan érdekes állatábrázolásokkal találkozhatunk. A 14. századból származó gótikus viski templom díszé a népi rokokó stílusú festett famennyezet. A virágindákból, madarakból és geometriai formákból álló kompozíció rendkívül dekoratív, stílusa nemcsak Kárpátalján, hanem az egész Kárpát-medencében egyedülállónak számít.

4.2.5.8.1. ábra. A viski (Viskove) református erődtemplom
(forrás: <https://librarius.hu/2019/10/31/krisztus-életének-fontos-allomasait-tartak-fel-a-viski-templomban/>, letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.8.2. ábra. A huszti templom freskója
(forrás: <https://bagyinszki.eu/archives/3577>, letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.8.3. ábra. A husztsófalvi (Danyilovo)ruszin fatemplom
(forrás: <https://ua-archi.livejournal.com/153297.html>, letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település

A Tisza jobb partján, az egykori megyeközponntal, a ma Romániához tartozó Máramarosszigettel átellenben terül el a Faluszlatinával egyesült Aknaszlatina (*Szolutvino*). A híres máramarosi település neve a rómaiak óta elválaszthatatlan a sókitermeléstől. Az ukrán-ruszin, magyar, román városi típusú település lakossága 10 000 fő, ebből 4000 fő magyar. Az egyik helyi monda IV. Béla lányának, egyben Boleszláv lengyel király hitvesének nevével

köti össze a szlatinai sóbánya egyik legrégebbi aknája, a Kunigunda-akna nevét. A máramarosi vasút megépültéig a sót a Tiszán és közúton szállították. Ezen útvonal főbb állomásai Tiszaújlak, Tárkány, Tokaj és Szolnok voltak. A sóút fő állomásain sóraktárakat építettek, védelmét őrség és várak láncolata biztosította. A 18–19. század folyamán egy sor új aknát nyitottak. A 45-50 kilogrammos sókockákat ekkor már gőzgépek segítségével emelték a magasba. A 20. század folyamán teljesen gépesítették a sókitermelést. A régi bányahelyiségekben, 300 méterrel a felszín alatt allergológiai kórházat rendeztek be. Az utóbbi időben azonban ökológiai katasztrófa árnyéka vetült Aknaszlatinára. A helytelen üzemeltetés miatt bezárt a sóbánya és a kórház. A föld felszíne alatt létrejött hatalmas üregek akár az egész települést elsüllyedéssel fenyegetik.

A szórványban élő, nagyjából római katolikus vallású aknaszlatinai magyarság erősen őrzi identitását. Emellett a bányavárosban és a környékbeli falvakban (a három Apsa, Tiszafejéregyháza (*Bila Cerkva*) és Szentmihálykörtvélyes (*Hruseve*)) él a kárpátaljai románság legnagyobb része. A román falvak, különösen Középpapsa (*Szerednye Vogyane*) és Alsóapsa (*Gyibrova*) az itt élő emberek hatalmas „palotáiról”, a híres máramarosi fatemplomokról és a *Mărțișor* román folklórfesztiválról ismertek. (4.2.5.9.1. ábra)

4.2.5.9.1. ábra. Bányásznapi felvonulás Aknaszlatinán (Szolotvino)
(forrás: <https://karpataljalap.net/2019/08/28/banyasznapot-tartottak-aknaszlatinan>, letöltés:
2020. október 21.)

4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok

A kárpátaljai magyarság sorsa és kultúrája szorosan összefonódott a vidék lakosságának 78,4%-át kitevő, a magyar történeti források által ruténnek vagy ruszinnak nevezett szláv

lakosságával.³⁷⁴ A ruszinság alaprétegét feltehetőleg az a szláv népesség képezi, amelyet a honfoglaló magyarság már a Kárpát-medencében talált.³⁷⁵ A ruszinok nagyobb tömegei azonban a tatárjárás után vándoroltak be különböző vidékekről. A legtöbben Korjatovics Tódor podóliai fejedelem vezetésével jöttek, az Alföld és a Kárpátok határvidékén telepedtek le, és belőlük alakult ki a *dolisnyák* (*dolinyák*) népcsoport.³⁷⁶ Később folyamatosan érkeztek szláv bevándorlók Galíciából, akik a Kárpátok hegyvidéki területeit (a *Verhovinát*) vették birtokba. A hegyvidéki ruszinok szokásaik, építészetük és viseletük alapján három néprajzi csoportra oszlanak: *bojkókra* (*bojkokra*), *lemákokra* (*lemkekre* vagy *lemkókra*) és *huculokra*.

A hegylakó *bojkók* tömbben a 2020-tól a Munkácsi, illetve Huszti kistérséghez csatolt korábbi Volóci és az Ökörmezői járásokban élnek, az Ung és a Talabor folyó közti területen. Nevük egyes feltevések szerint a „*boj*” – harc szóból származik, aminek ellentmond békés természetük. Eredetileg pásztornép voltak, később megismerkedtek az erdőgazdálkodással is. A 2020-as közigazgatási reform által az Ungvári kistérségbe olvasztott korábbi Nagyberezna (ukránul *Velikij Bereznij*) és Perecseny (ukránul *Perecsin*) környéki *lemákok* (*lemkek*) a ruszinok legkisebb csoportját alkotják. Nagyobb részük Galícia Lengyelországhoz tartozó területén és Szlovákiában él. Valószínűleg az általuk gyakran ismételt „*lem*” – *csak* szóból ered a nevük. A *huculok* legkésőbb települtek be a vidékre. Nevük eredetileg betyárt, pásztort jelenthetett, de él olyan verzió is, miszerint munka közben gyakran biztatták egymást „*hu-szú*” kurjantással, ezért nevezték el őket *huculoknak*. Kárpátalján, Rahó környékén él a *huculság* 10%-a, a többi Galíciában és Bukovinában. Kezdetben pásztorkodtak, majd a 18. században eltanulták a németektől az erdőgazdálkodást és a faúsztatást. Pásztorkodásuk jellemzői a hucul ló és a havasi kürt (*trembita*). A *huculoknál* elterjedt volt a kerített ház (*grazsda*). A ruszin faépítészet legszebb alkotásai a híres máramarosi fatemplomok, közülük a legértékesebbek a szeklencei (*Szokirnicja*), mihálkai (*Krajnikove*), husztsófalvi (*Danilove*), ósándorfalvi (*Olekszandrivka*) stb. A legszebbnek tartott száldobosi (*Szteblivka*) fatemplom 1994-ben villámcsapás következtében leégett.

A ruszin népművészet és háziipar terén a legnagyobb változatosság a ruszin szőtteseknél és hímzéseknél figyelhető meg. A lenből, kenderből, gyapjúból szőtt terítők, ruházati kelmék jellemzője az egyszerűség. A szőttesek és hímzések ornamentikája ismétlődik

³⁷⁴ Kárpátalja legjelentősebb etnikumát a hivatalos források ukránnak titulálják, de ők magukat részben ukránnak, részben pedig ruszinnak számítják.

³⁷⁵ A feltételezések szerint ide tartozhattak a nyugati szláv *fehér horvátok*, az ungi és borzsovai földvárak *bolgárai*, valamint a vegyes etnikumú *vlah* pásztorok.

³⁷⁶ Nevüket a „*dolina*” – völgy szóból kapták. Jelentős részük, főleg Ugocsában beolvadt a magyarságba.

a ruszin fafaragásokon is. A fafaragást azonban ma már inkább ajándéktárgyak készítéséhez alkalmazzák, mintsem „élő” használati eszközöknél. A famunkához tartozik a kosárfonás, melynek fellegvára a Huszt melletti Iza (*Iza*). A csergekészítés főleg a románok lakta területeken volt elterjedt, a ruszin fazekasmesterség pedig a magyarokkal határos vidékeken virágzott.

A ruszin női népviselet főbb elemei az álló nyakú ing, a házilag szőtt szoknya, a bocskor, a tarka kendő, a kecskeszőrből készült *hunya*, a melegebb anyagú mellény. A férfiak viselete: egyszerű ing, szőrből szőtt ruha, keskeny karimájú fekete kalap, bocskor (újabbban bakancs vagy csizma).

A ruszinok karácsonyi népszokásai közül megemlíthetjük a „*karácsony*” elnevezésű kalács sütését, a „*koledálást*”, a 12 fogásból álló szentesti böjtös vacsorát. Ősi szokások fűződnek a húsvéhoz is. Virágvasárnap szentelt barkával igyekeznek a legények megütni a lányokat, s amelyiket eltalálják, az lesz a feleségük. A feltámadás időpontjában a templom mellett őrüzeket gyűjtenek. Húsvét első napjához kötődik a pászkakosár elkészítése. Jeles esemény még napjainkban is tavasszal a nyáj kihajtása a havasi legelőkre.

A ruszinok mindig békében, egyetértésben éltek a magyarokkal. Nemcsak Rákóczi tekintette őket „hű népének”, de lojálisak maradtak a magyarokhoz az 1848-as forradalom idején is. A 19. századi nagy társadalmi változások idején sem alakult ki náluk számottevő polgárság vagy értelmiségi réteg, amely valamiféle ruszin nemzeti mozgalmat indíthatott volna el. S bár Olekszandr Duhnovics már a 19. században kezdeményezte a ruszin felvilágosodást, e nép még ma is keresi identitását. (4.2.5.10.1., 4.2.5.10.2., 4.2.5.10.3., 4.2.5.10.4. és 4.2.5.10.5. ábra)

4.2.5.10.1. ábra. Ruszin zászló
(forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ruszinok>,
letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.10.1. ábra. Ruszinok
(forrás: <https://www.mercuriustour.ro/a-ruszinok/>, letöltés: 2020. október 21.)

4.2.5.10.3. ábra. Ruszin népünnepély
(fotó: Kész B., 2017.)

4.2.5.10.4. ábra. A honfoglalás emlékműve a Vereckei-hágón
(fotó: Vezsdel László, 2019.)

4.2.5.10.5. ábra. Az Árpád-vonal egyik bunkere a Kárpátokban
(fotó: Kész Réka, 2017.)

4.2.6. Délvidék

A *Délvidék* történeti-politikai tájnév, melynek tartalma koronként változott. Ide soroljuk a történelmi Magyarország déli részén elterülő *Bácskát*, *Bánságot*, *Szerémséget*, *Szlavóniát* (régii magyar nevén *Tótországot*), a *Drávaszöveget*, a *Muraközt* és a részben a mai Magyarországhoz tartozó *Vendvidéket*. A középkorban *Alvidék*, majd *Végvidék* néven a dél-magyarországi vármegyéket (Verőce, Pozsega, Szerém, Bács, Torontál, Temes, Keve), illetve a Dunán és a Száván túli *bánságokat* (Ozorai, Sói, Macsói, Szörényi) értették rajta. Később csak a Bácskát és a Bánságot (18-19. század) nevezték így. Trianon után a Magyarországtól Jugoszláviához csatolt részeket nevezték *Délvidéknek*, de e tájnév helyett egyre gyakrabban használják a *Vajdaság*³⁷⁷ elnevezést.

4.2.6.1. Bácska

Bácska, *Bácskaság* – a Duna–Tisza közének a Baja–Szeged-vonaltól délre eső része. Az 1920. évi trianoni békeszerződés kettévágta az ország egyik legjobb búzatermő vidékét, mely egy keskeny északi sáv kivételével ma Szerbiához tartozik. A középkorban itt jött létre a sűrű, elsősorban magyar lakosságú Bács és Bodrog vármegye, melyek virágzó földjét a török hódítások változtatták pusztasággá. Az oszmánok elől elmenekült magyar lakosság helyére a bécsi udvar által létrehozott *Határőrvidékre* délszláv népcsoportok (szerbek, bunyevácok, sokácok) települtek be. Közülük az ortodox szerbeket aztán a Habsburgok folyamatosan felhasználták a magyarok ellen (így történt a Rákóczi-szabadságharc idején és 1848/49-ben is). A szerbekkel együtt betelepült bunyevácok³⁷⁸ és sokácok viszont mindvégig megtartották katolikus vallásukat, mivel vezetőik ferences szerzetesek voltak. A szerbektől eltérően e két délszláv népcsoport a magyarokkal vállvetve küzdött a török és a Habsburgok ellen. Színes, háziszóttos viseletük is magyaros hatású.

A térség legnagyobb városai Szabadka (szerbül *Cyбoмyцa / Subotica*)³⁷⁹ és Zombor (szerbül *Comбop / Sombor*). Ez utóbbit birtokosairól, a Czombor családról nevezték el, az 1802-ben összevont Bács-Bodrog megye központja volt. Bácska falvai vegyes lakosúak. A lakodalmas szokásairól ismert Kapuszinát (régii neve Bácskertes, szerbül *Купусина / Kupusina*) például zömmel magyarok és szlovákok, a Telecskai-dombság Verbász

³⁷⁷ Hivatalos megnevezése: Vajdaság Autonóm Tartomány

³⁷⁸ Nevüket a Buna folyóról kapták, ugyanis a Bácskába való beköltözésük előtt Bosznia-Hercegovina és Dalmácia területén éltek.

³⁷⁹ Az élénk kulturális életéről ismert város a nevét a IV. Béla által ide telepített szabad jobbágyokról kapta. Itt született Kosztolányi Dezső neves író.

(szerbül *Врбас* / *Vrbas*), Kucora (szerbül *Кучура* / *Kucura*), Cservenka (szerbül *Црвенка* / *Crvenka*) és Keresztúr (szerbül *Руски Крстур*, *Ruski Krstur*) falvait pedig németek, szerbek és magyarok lakják harmonikus egyetértésben. A szín pompás viseletéről, autentikus hagyományairól híres Doroszló (*Дорослово* / *Doroslovo*) és a vele egybeépült, a gyógyforrásáról híres Szentkút (régi neve Bajkút, *Бодуца* / *Vodica*) viszont a betelepítések ellenére is megmaradt magyar településnek. (4.2.6.1.1. és 4.2.6.1.2. ábra)

4.2.6.1.1. ábra. Bács (szerbül *Бач* / *Bač*) Árpád-kori vára a vele egynevű településen, melyről a vármegyét is elnevezték. A bács szó eredetileg juhászt, ezenkívül egy török méltóságot jelentett.

(forrás: <http://mek.oszk.hu/01900/01919/html/index588.html>, letöltés: 2020. 09. 08.)

4.2.6.1.2. ábra. Vajdasági népviselet

(forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/554153929144613203/>, letöltés: 2020. 09. 08.)

4.2.6.2. Bánság (Bánát)³⁸⁰

Bánság, Bánát (németül, románul, szerbül *Banat*) – a Maros, a Tisza, a Duna és az erdélyi Déli-Kárpátok által közrefogott vidék, amelyet a középkorban *Temesköz, Temesi grófság, Temesi tartomány* néven ismertek. A török hódoltság után *Temesi bánság* lett a térség neve. Az 1876–1918 közötti Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyék területét összefogó *Bánságon* jelenleg Szerbia és Románia osztozik. A térség nyugati része a *Bácskához* hasonló termékeny, sík vidék, míg a keleti részt ércekben gazdag hegyek borítják.

A Maros-vidéket uraló, lázadó Ajtony legyőzése után e tájon alapította meg Szent István a csanádi püspökséget,³⁸¹ melynek első főpapja Gellért püspök lett. Az ekkor ide települt németek nevezték el a *Bánságot Bánátnak*. E virágzó, magyarok lakta vidék fogta fel a Magyar Királyságot dél felől érő támadásokat, a török hódoltság idején viszont a lakosság szinte teljesen kipusztult. A török kiűzése után a Habsburgok megkezdték a térség benépesítését – elsősorban dolgos, katolikus németekkel. A már korábban itt élő románok, szerbek, szlovákok, németek mellé hamarosan olasz, francia és spanyol telepesek is érkeztek, akik hamarosan elnémetesedtek. Rajtuk kívül az udvar szerbeket és románokat is betelepített, akikben sikerült támaszt találniuk a magyarok ellen. Az 1848/49-es szabadságharc leverése után az udvar elszakította Magyarországtól *Bácskát* és *Bánátot*, s *Szerb Vajdaság* és *Temesi Bánság* néven Bécs közvetlen irányítása alá vonták őket. A 19. század második felében a térségben gyors fejlődésnek indult a mezőgazdaság, az ipar és a közlekedés, az első világháború és Trianon azonban visszavetette e jobb sorsra érdemes tájat és annak lakosságát.

A *Bánság* legnagyobb városa Temesvár (*Timișoara*), melyről már *Partium* tárgyalásakor szó volt. A vidék más települései közül elsősorban a *Bánság* romániai részén, a magyar határ közelében fekvő Csanád községet kell megneveznünk – a csanádi püspökség központját, ahol az egyházmegyét létrehozó Gellért püspök is nyugszik. A Csanáddal szomszédos Nagyszentmiklóson (*Sânnicolau Mare*) találták meg 1799-ben a 23 darabból álló világhírű aranyedényeket.³⁸² A város hírnevét öregbíti, hogy itt született 1881-ben Bartók Béla zeneszerző. A Temesvár és Arad közötti Vinga községben 1737-ben beköltözött görögkatolikus bolgárok élnek. Hertelendyfalván (szerbül *Bojlovița / Vojlovica*) a Bukovinából menekült székelyek telepedtek meg. Több faluban bukkanhatunk a bánsági németek nyomaira, így például Temesújfalun (románul *Neudorf*). Buziásfürdőn (*Buziaș*) és

³⁸⁰ A területet részben már a *Partium* tárgyalásakor megismertük.

³⁸¹ Az egyházmegyét Ajtony legyőzőjéről, Csanád vitézről nevezték el.

³⁸² A nagyszentmiklósi kincset egyesek a bolgárokhoz, mások az avarokhoz vagy a honfoglaló magyarokhoz kapcsolják.

sok más faluban románok is laknak, akiknél jobban megfigyelhetőek a balkáni hagyományok, mint az erdélyi románoknál. A felsoroltak mellett szlovákok, csehek, krassovánok³⁸³ és más népcsoportok is élnek. Sok településen az őslakos magyarok mára kisebbségbe szorultak, de például Torda (Torontáltorda, szerbül Торда / Torda) községben (nem tévesztendő össze az erdélyi Tordával) a 18. század végétől újra gyökeret eresztettek. A *Bánságot* déli irányban, a Duna partján Galambóc (szerbül: Голубац/*Golubac*) vára zárja le, amely a középkortól kezdve Magyarország kulcsa volt. (4.2.6.2.1. ábra)

4.2.6.2.1. ábra. A nagyszentmiklósi aranykincs
(forrás: <https://pestisracok.hu/felazsiai-fajta-ii-az-vagy-aki-voltal-ostorteneti-attekintes/nagyszentmiklosi-kincs-2/>, letöltés: 2020. 09. 08.)

4.2.6.3. Szlavónia

A Horvátországhoz tartozó *Szlavónia* tájegységet ne tévesszük össze a jelenleg önálló államot alkotó Szlovéniával. A magyarországi *Göcsej* és *Őrség* tájegységekkel nyugaton határos a szlovéniai *Lendva vidéke*. Az egykor szintén Magyarországhoz tartozó, nagyjából magyarok lakta vidék két jelentősebb városa Lendva és Muraszombat. A *Vendvidék*³⁸⁴ néven is ismert tájegységet a Mura és a Lendva folyók határolják. Az itt élő emberek hagyományosan mezőgazdasággal, Lendva környékén szőlőműveléssel foglalkoztak.

A magyarországi *Őrség* természeti és néprajzi értékekben gazdag tájegysége Szlovéniában folytatódik. Az itt élő vendek ősei *tótok*, azaz szlávok voltak. A barátságos lakosság mellett a *Vendvidéket* a tiszta levegő, a dimbes-dombos táj, a turisztikai értékek (például a Hármashatárkö) teszik vonzóvá az idelátogatók számára. (4.2.6.3.1. ábra)

³⁸³ A Karas folyó völgyében élő, a szerb–bolgár határról származó szláv népcsoport.

³⁸⁴ A délszláv vendek a szlovén néphez tartozónak vallják magukat.

4.2.6.3.1. ábra. A Hármashatárkő- emlékmű az osztrák–szlovén–magyar határnál – az Őrség és a Vendvidék összekötő eleme
(forrás: <http://www.kmetija.hu/hu/latvanyossagok/harmashatar/>, letöltés: 2020. 09. 08.)

4.2.7. Burgenland (Őrvidék)

Burgenland Ausztria Magyarországgal határos szövetségi tartománya, székhelye Kismarton (*Eisenstadt*). Ezt a még a Kárpát-medencéhez tartozó tájat magyarul az *Őrvidék*, a *Felsőőrvidék* vagy újabban a németből szó szerint magyarosított *Várvidék* néven, horvátul és *gradistyeiül* (a helyi horvátok nyelvjárásán) pedig *Gradišće* alakban említik. Valamennyi megnevezés arra utal, hogy a honfoglalást követően ez a vidék a „senki földjén” kialakított *gyepű* volt, ahol várak láncolata védte a Magyar Királyság határait a nyugat felől érkező támadásoktól. Bár a térség egykor Magyarországhoz tartozott mint a történeti Vas megye Rábán túli területe, nincs hivatalosan elfogadott magyar elnevezése, mivel soha nem alkotott egységes közigazgatási vagy földrajzi egységet, kivéve az 1921-ben itt alapított *Lajtabánságot*.

A középkorban a nyugati végek lakossága a határvédelem mellett halászattal és nádvagással (a Fertő tó környékén), fakitermeléssel, szubalpesi állattartással, irtásos szántóműveléssel, vasfeldolgozással, később szőlőtermesztéssel és borászattal (Ruszt város és környéke) foglalkoztak. A török hódoltság alatt megfogyatkozott magyar lakosság pótlására idővel német és horvát telepések érkeztek. A rendkívül gazdag építészeti, vallási és művészeti örökséggel rendelkező táj (gondoljunk csak Liszt Ferencre, Steindl Imrére és a vidék más neves szülötteire) az 1920-as trianoni szerződéssel a Fertő tó nagy részével, valamint a Pinka völgyében fekvő magyar falvakkal - Felsőőr (*Oberwart*), Alsóőr (*Unterwart*), Őrisziget (*Siget in der Wart*) és Jobbágyi - együtt Ausztriához került.

Jelenleg a tartomány lakosságának túlnyomó része német, 5,9% a horvátok, kb. 2,4% a magyarok aránya. Ennél kisebb számban élnek még romák (0,1%) és egyéb etnikumok is. A néhány ezer fős helyi magyarság nyelvében és szokásaiban sok autentikus elemet megőrzött, ugyanakkor műveltségében erősen érződik a német hatás. (4.2.7.1. és 4.2.7.2. ábra)

*4.2.7.1. ábra. Az Esterházy-kastély Kismartonban (Eisenstadt)
(forrás: <https://mapio.net/pic/p-58662869/>, letöltés: 2020. 09. 08.)*

*4.2.7.2. ábra. Fraknó vára (Forchtenstein)
(forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Frakn%C3%B3>, letöltés: 2020. 09. 08.)*

Irodalom

1. Balassa Iván 2003: A szomszédos országok magyarjainak néprajza. Planétás Kiadó, Budapest. 523 o.
2. Balassa Iván – Ortutay Gyula 1979: Magyar néprajz. Corvina Kiadó, Budapest. 748 o.
3. Bánhegyi Ferenc 2003: Hon- és népismeret az 5. évfolyam részére, „B” változat. Apáczai Kiadó, Celldömölk. 144 o.
4. Bánhegyi Ferenc 2014: Hon- és népismeret 5. Apáczai Kiadó, Celldömölk. 163 o.
5. Bélay Vilmos 1943: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. sz. elejéig. Sylvester Nyomda, Budapest. 224 o.
6. Czingel Szilvia 2018: Ünnepek és hétköznapiak – zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében. Corvina Kiadó, Budapest. 312 o.
7. Csomár Zoltán 1998: A vármegye lakosainak néprajza. In: S. Benedek András (szerk.): Ung megye. Írások Ung megyéről. Mandátum Kiadó–Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest, 65–80.
8. Dám László 1999: Kárpátalja kulturális régiói. In: Boros László (szerk.): Kárpátalja. Nyíregyháza, 165–169.
9. Deáky Zita, Nagy Pál (szerk.) 2010: A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történeti-néprajzi konferencia előadásai (Gödöllő, 2009. február 18–20.). Magyar Néprajzi Társaság–Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest–Gödöllő. 223 o.
10. Doliskovics Mihály 2002: Máramaros vármegyének részletes rövid ismertetése. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): A nemzetiségek néprajzi felfedezői. Akadémiai Kiadó, Budapest, 242–249.
11. Fincziczky Mihály 2012: Ungmegye. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész). Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 387–401.
12. Fraser, Sir Angus 1996: A cigányok. Osiris Kiadó, Budapest. 335 o.
13. Hodinka Antal 2012: A rutének. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész). Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 401–417.
14. Kész Barnabás 2009: Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága, népi kultúra. In: Baranyi Béla (szerk.). Kárpátalja. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 392–421.
15. Kész Barnabás 2009: „Egy földön, egy hazában”. Hon- és népismeret kárpátaljai fiataloknak. PoliPrint, Ungvár – Beregszász. 132 o.
16. Kész Margit 2006: Gyógyító hagyomány Kárpátalján. Úgy ne ártson néked... Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár. 232 o.
17. Kész Margit 2019: „Sok szép imádságot leírtam”. Archaikus imák a szakrális népi kéziratok füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére. IDEA Nyomda, Kolozsvár. 79–92.

18. Kocsis Károly 1998: Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. In: Boros László (szerk.): Kárpátalja. Nyíregyháza, 75–84.
19. Kocsis Károly 2009: A magyar népesség története. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti átalakulása. In: Magyar néprajz I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 293–426.
20. Kósa László – Filep Antal 1978: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest. 231 o.
21. Liszka József 2002: A szlovákiai magyarok néprajza. Osiris Kiadó, Budapest. 544 o.
22. Máramaros megye 1997: Honismereti írások a Monarchia korából. S. Benedek András (szerk.). Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász. 143 o.
23. Mohay Tamás 2009: Alföld. Erdély. In: Magyar néprajz I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 599–678, 788–893.
24. Móricz Kálmán 1993: Nagydobrony. Mandátum Kiadó–Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest. 301 o.
25. Móricz Zsigmond 1908: Szatmár vármegye népe. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Országos Monografia Társaság, Budapest, 257–274.
26. Paládi-Kovács Attila 2009: Dunántúl. Felföld. In: Magyar néprajz I.2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 427–598, 679–787.
27. Perényi Zsigmond 2012: Ugocsa megye. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész) Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 461–470.
28. Szabó István 1990: Ugocsa megye. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest–Új Mandátum Könyvkiadó, Beregszász. 271 o.
29. Uszkay Mihály 1996: Tiszaháti népelet Bereg megyében. In: S. Benedek András (szerk.): A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig. Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, Beregszász–Budapest, 15–22.
30. Várady Gábor 2012: Máramaros megye. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete Felső-Magyarország (II. rész). Első hasonmás kiadás. Méry Ratio Kiadó, Budapest, 437–461.
31. Vári Fábrián László 1992: Vannak ringó bölcsők. Kárpátaljai magyar népballadák. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 408 o.

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444